

Міністерство освіти і науки України
Донецька обласна державна адміністрація
Департамент освіти і науки
Донецький обласний палац дитячої та юнацької творчості

**СКАЖЕМО
БУЛІНГУ НІ!**

*Друкується за ухвалою науково-методичної ради
Донецького обласного палацу дитячої та юнацької творчості
(протокол № 1 від 16 січня 2020 р.)*

Укладач:

Соколенко Т.М., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач методичного відділу Донецького обласного палацу дитячої та юнацької творчості

Скажемо булінгу ні!: методичний посібник / укладач Т.М. Соколенко.
Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2020. 62 с.

У посібнику проаналізовано резонансну соціально-педагогічну, психологічну проблему сучасності – булінг. Розкриті підходи до поняття «булінг», причини, наслідки, механізм та рольова структура булінгу, технологія реагування на факти булінгу. Надані відповідні рекомендації керівникам освітніх закладів, педагогам, дітям, батькам. Запропоновані профілактичні заходи та стратегія створення безпечного освітнього середовища.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. ПОНЯТТЯ БУЛІНГУ ТА ЙОГО ВИДИ	5
2. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ БУЛІНГУ	10
3. МЕХАНІЗМ ТА РОЛЬОВА СТРУКТУРА БУЛІНГУ	15
4. РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ НА ЗАКОНОДАВЧОМУ РІВНІ	17
5. ТЕХНОЛОГІЯ АНТИБУЛІНГУ	23
5.1. <i>Технологія реагування працівників освітніх закладів на виявлені або встановлені факти булінгу:</i>	23
5.2. <i>Алгоритм діяльності практичних психологів у разі виникнення ситуацій булінгу:</i>	23
5.3. <i>Рекомендації педагогам у випадку, якщо цькування вже почалося</i>	24
5.4. <i>Рекомендації дорослим, коли дитина повідомила, що вона є жертвою булінгу</i>	25
5.5. Пам'ятка для жертв булінгу	25
6. ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ	27
6.1. <i>Профілактика булінгу передбачає роботу за такими напрямками:</i>	27
6.2. <i>Профілактичні заходи для запобігання булінгу, мобінгу:</i>	28
6.3. <i>Заходи, які повинен вжити педагог, щоб уникнути ситуації появи аутсайдера в дитячому колективі:</i>	29
6.4. <i>Рекомендації учням щодо уникнення булінгу</i>	30
6.5. <i>Правила-поради для профілактики і подолання кібер-булінгу</i>	31
6.6. <i>Стратегії змін</i>	33
6.7. <i>Пам'ятка підлітку</i>	34
7. ПОЛІТИКА ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ЩОДО БУЛІНГУ	35
8. СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ	40
9. ПОРАДИ БАТЬКАМ	44
ДОДАТКИ	49
Рекомендації МОН України щодо протидії булінгу	49
Стратегія захисту дітей від насильства.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	60

ВСТУП

Тема булінгу на сьогодні є резонансною. Це соціальна проблема всього світу. За даними досліджень, Україна увійшла до ТОП-10 країн із поширеною дитячою агресією. Жертвами при цьому є здебільшого учні від 11 до 15 років.

В результаті ускладнення ситуації в соціально-політичній, економічній, освітній та інших сферах суспільного життя, рівень насильства в суспільстві на сьогоднішній день збільшився в декілька разів. Підлітки є найбільш вразливою категорією суспільства. Оскільки саме в так званому перехідному віці активно формуються власна система сприйняття світу, система цінностей та пріоритетів, то діти переймають різні моделі поведінки дорослих, і, на жаль, насильство стає однією з таких моделей. Однією з найпоширеніших проблем у дитячому середовищі сьогодні є булінг, який прийнято розглядати як небажану агресивну поведінку дітей шкільного віку, що призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили.

Молодь, яку ми розглядаємо як найцінніше наше майбутнє, насправді стає небезпечною для суспільства. Насильницькі злочини неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки та тяжкістю заподіюваних наслідків перевершують інші кримінальні прояви в підлітковому середовищі. Вони завдають величезної, часом непоправної шкоди суспільству. Неповнолітні, які вчиняють такі злочини, поширюють стереотип агресивно-насильницької поведінки серед оточуючих. Саме ці кримінальні діяння найбільш засуджуються з точки зору людської етики та моралі.

Одним із важливих пріоритетів освітнього процесу в Концепції Нової української школи є створення соціально безпечного простору шляхом формування в учнів вміння правильно поводитись у небезпечних та критичних ситуаціях загрози життю, честі та гідності особистості, булінгу, мобінгу, надавати допомогу собі та іншим.

Проблема майже не вивчена в нашій країні і з теоретичних позицій, і з позиції практики.

Проаналізовано соціально-педагогічну, психологічну проблему сучасності – булінг. Розкрито сутнісні ознаки, основні причини, форми прояву цього явища, визначено основні риси булінгу, проаналізовано основні механізми його розвитку, описано рольову структуру булінгу та висвітлено наслідки для всіх учасників цього явища (для жертв булінгу, булерів, спостерігачів).

1. ПОНЯТТЯ БУЛІНГУ ТА ЙОГО ВИДИ

Термін «булінг» походить від англійського дієслова to bully – задиратися, знущатися, змушувати погрозами, а також англійського іменника a bully – хуліган, забіяка. Цей термін означає тривалий процес свідомого жорстокого ставлення (фізичного і психічного) з боку дитини або групи до іншої дитини або інших дітей.

Першим запропонував визначення цього поняття Д. Ольвеус: «Булінг – ситуація, в якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших учнів». Термін «негативні дії» включає в себе досить різноманітну поведінку – від невербальних проявів агресії (ворожі погляди та зачіпання) до серйозних фізичних нападів. Д. Ольвеус наголошує на важливій характеристиці ситуації булінгу – повторюваності негативних дій, тим самим розмежовуючи булінг та одиничні незначні випадки агресії. Також, автор першим визначив, що булінг може бути прямим – фізична агресія (удари, штовхання, щипання, плювання, кусання, залякування, обзивання, жорстокі жарти, утискання через соціальний статус, релігію, расу, доторки сексуального характеру) та непрямим, що проявляється переважно у емоційній та пасивно агресивній поведінці (ізоляція, виключення з соціальної групи, поділ на категорії нижче і вище, ненависний погляд, непристойні жести, написання графіті, поширення пліток).

Першим офіційним визначенням булінгу, яке почало використовуватись у судовій практиці Великобританії, стало визначення Хелда: «Булінг – це тривале фізичне або психологічне насильство, яке чинить одна особа або група осіб по відношенню до особи, яка нездатна захистити себе в даній ситуації, з усвідомленим бажанням завдати болю, залякати або спричинити стрес іншій особі».

Національна Асоціація шкільних працівників США дає наступне визначення поняття булінгу: «Булінг – це динамічні і повторювані моделі вербальної або невербальної поведінки, що здійснюється одним учнем або групою учнів по відношенню до іншого учня, спрямовані на навмисне нанесення шкоди, за наявності реальної різниці в силі». Отже, булінг може бути ідентифікований за трьома головними ознаками: повторення, намір нашкодити та нерівність сили між учасниками ситуації.

Поруч з поняттям «булінг» використовується поняття «мобінг». Вікіпедія визначає, що мобінг, іноді – моббінг (від англ. mob — юрба) — систематичне цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, психологічного тиску у вигляді цькування людини у колективі, зазвичай, з метою його витіснення. Якщо всі проти одного – це мобінг. Різниця між булінгом і мобінгом полягає в наступному: мобінг – це коли натовп нападає на одну людину, а булінг – це коли одна людина (хуліган, буллер) або декілька людей погрожують і залякують іншого.

Незвичний для нашого сприйняття термін булінг тісно пов'язаний із такими поняттями, як *насильство* (застосування силових методів або

психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; панування, влада людини над людиною [11]), *агресія* (дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини або групи людей) [2]. Агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтям. Поняття «агресія» ширше за поняття «насильство», воно включає в себе поняття *насильство, третирування* (виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не зважати на чийсь думку [7, с. 248]), *цькування* (переслідувати кого-небудь різними нападами, наклепами і т. ін., знущатися з когось [8, с. 259]). Усі ці поняття відображають різні аспекти такого явища, як булінг.

Досі немає чіткого наукового визначення цього терміна. Саме поняття *булінг* деякі автори розуміють по-різному і дають різну кваліфікацію його видів.

Британські дослідники Д. Лейн та Е. Міллер визначають булінг як довготривалий процес усвідомленого жорстокого поводження, фізичного або психічного, з боку індивіда або групи по відношенню до іншого індивіда, який не здатен себе захистити в даній ситуації [11]. Д. Ольвеус під булінгом розуміє умисну, систематично повторювану та агресивну поведінку, що включає нерівність соціальної влади або фізичної сили. Е. Роланд визначає булінг як соціальну систему, яка включає переслідувача, жертву, а також сторонніх спостерігачів [12, с. 50].

Л. Кішлі вважає, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження, образа почуттів людини, висловлювання принизливих оцінок щодо іншої людини, що призводить до виключення її з групи. Дослідниця виділяє *сім ознак булінгу*: 1) емоційне приниження, що включає вербальні і невербальні способи вираження; 2) продовження емоційно образливої і принизливої поведінки впродовж тривалого періоду; 3) непривітна і недовірлива поведінка; 4) втручання у приватне життя людини; 5) погіршення психологічного і фізичного стану людини, на яку спрямована агресія; 6) намір завдати шкоду іншій людині, що дозволяє чи сприяє, щоб ця людина пережила травмуючі події; 7) агресор займає вище становище, ніж його жертва, і відповідно дозволяє собі дії, що принижують гідність і завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині [13].

На думку А. Король, усі дії, які утворюють булінг, попри їх різноманіття, мають *спільні риси*: 1) дисбаланс влади, тобто кривдник та жертва обов'язково різні за соціальним статусом, фізичною чи психологічною адаптованістю до середовища, різної статі, раси, релігії, сексуальної орієнтації тощо; 2) намір нашкодити, тобто кривдник навмисно викликає емоційний або фізичний біль у потерпілого, насолоджується спостерігаючи; 3) погроза подальшої агресії, тобто кривдник і жертва розуміють, що це не перший і не останній випадок знущання [14].

Таким чином булінг визначають як:

1) соціальну взаємодію через яку *одна людина (іноді декілька)* зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох)

майже щодня впродовж тривалого періоду (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи [13, с. 168];

2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилля з боку індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації [3];

3) поведінка, що може бути визначена як неодноразовий *напад* (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) *тими, чия влада формально або ситуативно вища* за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [12].

Відомий дослідник булінгу Д. Ольвеус визначає три важливих **компоненти**:

1) булінг – агресивна поведінка, що охоплює небажані, негативні дії;
2) булінг охоплює патерн поведінки (патерн (від англ. *patron*) прийняті в певній культурі зразки та стереотипи поведінки), що постійно повторюється; 3) булінг характеризується нерівністю влади або сили [15].

Аналіз наукових робіт дає можливість визначити основні **рис**и булінгу: систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи.

Виділяють кілька *різновидів булінгу*: фізичний, психологічний, сексуальний, економічний булінг, у рамках яких можливий кібербулінг як субформа булінгу, безпосередній та непрямий булінг тощо.

Фізичний булінг – навмисні стусани, штовхання, удари, побої, нанесення інших тілесних травм.

Сексуальний булінг – це підвид фізичного булінгу (дії сексуального характеру).

Психологічний булінг – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать:

- *вербальний булінг* (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.);
- *образливі жести або дії; залякування* (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь);
- *ізоляція* (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас);
- *активне неприйняття* (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»);

- *пасивне неприйняття* (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»);
- *ігнорування* (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться);
- *вимагання* (грошей, їжі, інших речей);
- *пошкодження та інші дії з майном* (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви);
- *кібербулінг* (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо). Кібербулінг – новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою приниження людини за допомогою мобільних телефонів, інтернету, інших електронних пристроїв (пересилка неоднозначних фото, обзивання по телефону, знімання на відео бійок чи інших принижень і викладання відео в мережу інтернет, цькування через соціальні мережі).

Реальний булінг – це ситуація, де старші чи сильніші діти тероризують молодших. Реальний булінг, на відміну від кібербулінгу – закінчується, коли дитина приходить із школи додому, віртуальний терор продовжується і вдома.

Дослідники пропонують таку найзагальнішу класифікацію всіх видів булінгу:

- 1-ша група - прояви, пов'язані переважно з активними формами приниження;
- 2-га група - прояви, пов'язані зі свідомою ізоляцією, обструкцією скривджених

Джерела та література

1. Буллинг: детская жестокость [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.tagilib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php
2. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії [Електронний ресурс] / Л. І. Лушпай // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер. :Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf
3. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) [Электронный ресурс] / Д. А. Лэйн // ZipSites.ru : бесплат. электрон. интернет-б-ка. – Режим доступа : <http://www.zipsites.ru>
4. Ожийова О. М. Шкільне насильство : сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / О. М. Ожийова ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – С. 10–20.
5. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В. Р. Петросянц // Вестн. ТГПУ. – 2011. – Вып. 6 (108). – С. 151–154.

6. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. ; [ред. : К. Левченко, І. Трубавіна]; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді.
7. Міжнар. жіночий правозахисн. центр «Ла Страда Україна». – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.
8. Словник української мови : в 11 т. – Т. 10. – 1979. – С. 248.
9. Словник української мови : в 11 т. – Т. 11. – 1980. – С. 259.
10. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» : международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. / под ред. С. Currie и др. – Копенгаген : Европ. регион. бюро ВОЗ, 2012 г. (Сер. Политика охраны здоровья детей и подростков. – Вып. № 6).
11. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу / С. С. Стельмах // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика : зб. наук. пр. – Вип. 8. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2012. – С. 196–202.
12. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. – К. : ДП «Інформ.аналіт. агентство», 2010.
13. Besag V. E. Bullies and Victims in Schools / V. E. Besag. – Milton Keynes : Open University Press, 1989.
14. Dancanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. – Routledge, 1999. – 177 p.
15. Mobbing Encyclopaedia [Elektronic resouse]. – Mode access : <http://www.leymann.se>
16. Olweus D. Bullying at school [Elektronic resouse] / D. Olweus // Blackwell Publ. – 1993. – 215 p. – Mode access : [http:// books.google.com.ua](http://books.google.com.ua)

2. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ БУЛІНГУ

Соціальну природу булінгу можна розглядати крізь призму *причин* цього явища, переважна більшість яких має соціальний характер:

- наявність в суспільстві фактично неконтрольованої пропаганди насильства та жорстокості;
- відсутність реальних дій, спрямованих на підвищення матеріального добробуту сімей;
- незадовільний стан роботи по підвищенню рівня правової культури громадян;
- відсутність всебічної пропаганди ідей ненасильницького співіснування тощо.

Явища цькування мають системну природу. А це значить, що причина явища не в індивідуальних особливостях учасників, а виникає як сума інколи непомітних внесків багатьох людей

Політика закладу освіти, толерантне або нейтральне ставлення адміністрації освітнього закладу, педагогів до прояву агресивних, насильницьких, ворожих дій з боку дітей та поведінка самих педагогів формує загальну атмосферу не тільки класу, групи але й всього закладу, визначає внутрішнє життя, тобто соціальнопсихологічний клімат.

Булінг у дитячому середовищі розвивається в ситуації ворожості, конфліктності, страху. Булінг може виникати як компенсація за невдачі:

- у навчанні;
- суспільному житті;
- від тиску та жорстокого поводження батьків чи інших дорослих;
- при недостатній увазі з боку дорослих;
- як крайній засіб, коли вичерпані всі інші можливості для задоволення своїх потреб;
- у випадках, коли діти протестують проти певних правил, виражаючи невдоволення, прагнучи зруйнувати дещо в своєму оточенні.

Отже, *підґрунтям булінгу* є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса булінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині.

Серед причин булінгу в колективі вчені виділяють наступні:

- боротьба за лідерство;
- зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них;
- агресивність і віктимність;

- наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозвілля тощо [6].

Типові риси дітей, схильних ставати булі (за норвезьким психологом Д. Ольвеусом):

- вони відчувають сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі;
- вони імпульсивні й легко шаленіють;
- вони часто зухвалі та агресивні в ставленні до дорослих (передусім батьків і педагогів);
- вони не виявляють співчуття до своїх жертв;
- якщо це хлопчики, вони зазвичай фізично сильніші за інших.

Типові жертви булінгу також мають свої характерні риси:

- вони полохливі, вразливі, замкнуті й соромливі;
- вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самоповагу;
- вони схильні до депресії й частіше за своїх ровесників думають про самогубство;
- вони часто не мають жодного близького друга та успішніше спілкуються з дорослими, ніж із однолітками;
- якщо це хлопчики, вони можуть бути фізичнослабшими за своїх ровесників.

Ці риси є водночас і причиною, і наслідком булінгу. У той самий час, на думку окремих дослідників, відтворити типовий портрет агресора та жертви неможливо.

Деякі психологи фіксують увагу не стільки на індивідуальних властивостях дитини, скільки на її місці в групі. Ті діти, які активно не включені в групові процеси, тримаються осібно, менш товариські, як правило, є аутсайдерами і їх (інколи більш обдарованих і талановитих) не люблять у групі. У таких випадках знаходиться хтось, хто бере на себе роль виконавця групової волі. У результаті виникає булінг.

Кажучи про форми прояву булінгу, найбільш типові для хлопчиків і дівчаток, слід зазначити, що якщо хлопчики частіше вдаються до фізичного булінгу (стусани, поштовхи тощо), то дівчатка більш охоче користуються такими формами тиску, як поширення пліток, виключення з кола спілкування. А втім, ця різниця відносна і схоже, що вона зменшується.

Уважають, що *жертвами булінгу* стають діти чутливі, замкнуті, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знущання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення

до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно [10].

Маркери булінгу – це те, що виділяється в поведінці дитини, і на що треба звернути увагу в першу чергу, і не залишити без уваги, без психолого-педагогічної реакції, корекції, впливу:

- небажання дитини йти до школи (дитина називає різні причини);
- наявні ознаки фізичного насилля (синці, подряпини, зіпсовані речі та ін.);
- зміна поведінки дитини (дитина може бути надто спокійна, не хоче розмовляти з вами, має смуток, депресивність, в'ялість у стосунках, або навпаки, підвищується агресивність, імпульсивність та ін.);
- різноманітні соматичні захворювання, дитина скаржиться на болі в животі, в голові, в інших органах;
- депресивний стан;
- порушення сну (погано засинає, спить, розмовляє у сні, вскрикує та ін.);
- агресія в поведінці, мові.

Жертвою в ситуації булінгу може стати дитина, яка відрізняється від інших за будь-яким критерієм на думку членів колективу.

Булінг може виникати і тоді, коли відбувається боротьба між дітьми за вищий статус у груповій ієрархії, задоволення своїх соціальних потреб та як інструмент маніпулювання та контролю дитиною свого мікросоціуму.

Зазвичай *жертвами* булінгу стають діти, які мають:

- Фізичні недоліки: носять окуляри, діти зі зниженим слухом, з порушеннями опорно-рухового апарату; діти, які фізично слабші за своїх однолітків; мають надто низький або надто високий зріст.
- Особливості поведінки: замкнуті, відсторонені, тривожні, імпульсивні, плаксиві, нещасливі, діти з проблемних сімей та діти з заниженою самооцінкою.
- Особливості зовнішності: руде волосся, ластовиння, клаповухість, криві ноги, особливості форми голови, надмірна чи наднизька вага тіла.
- Недостатньо розвинені соціальні навички: не вміють спілкуватися з однолітками, часто не мають друзів, перебувають під надмірною опікою батьків, невпевнені у собі, відчувають беззахистність.
- Страх перед школою: мають негативне ставлення до школи внаслідок неуспішності у навчанні, підвищену тривожність та невпевненість, страх відвідування окремих навчальних предметів.
- Відсутність досвіду життя в колективі: домашні діти, які не відвідували дитячий садок, мають нерозвиненість комунікативних навичок.
- Хвороби: епілепсія, енурез, заїкання, дислалія (порушення вимови), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання).

Як і чому це відбувається?

Тривалі психологічні, психіатричні та сучасні неврологічні дослідження підтверджують, що емоційне насилля може завдати серйозної

шкоди. За допомогою томографії було з'ясовано, якої фізичної шкоди завдає цькування, нехай не тілу, але мозкові. Синці сходять, зламані кістки зростаються, але емоційне насилля може залишити на мозку сліди, що не зійдуть ніколи. Майже у всіх неврологічних дослідженнях розглядають цькування однолітків однолітками: дитини дітьми на дитячому майданчику або дорослого дорослим на робочому місці. Але ж у підґрунті знущання завжди перебуває нерівність сил, а найбільш нерівні сили дорослої людини і дитини, особливо вчителя та учня - коли один, молодший і слабший, зобов'язаний повністю підкорюватися іншому. Дорослі, яким надане право навчати, отримують також владу над теперішнім і майбутнім дитини. Іноді (хоча і не надто часто) булінгом можуть займатися педагоги.

П'ять міфів про булінг

Стан речей не покращиться, доки ми продовжуватимемо плутати знущання з виховними методами, що підуть дитині лише на користь. У цьому контексті, говорячи саме про підлітків, розглянемо міфи про цькування, в які всі ще вірять у системі шкільної освіти.

Перший міф. *Підлітки - це майже дорослі, і цькування загартовує їхній характер.* Підлітки схожі на дорослих лише фізично, а от щодо головного мозку - все навпаки. Мозок підлітка перебуває на стадії активного розвитку, що робить його так само слабким і уразливим, як мозок новонародженої дитини. Ризик розвитку психічного розладу внаслідок такої грубої поведінки у дворічного малюка та підлітка однаково високий, бо їхній мозок функціонує однаково.

Другий міф. *Цькування - це прояв любові, що робить дітей сильнішими.* Насправді залякування спричиняє стресову реакцію, під час якої в мозку вивільняється кортизол. А цей гормон безпосередньо пов'язаний із депресією, психічним захворюванням, що також набуває масштабів епідемії серед підлітків. Булінг може залишити слід назавжди, адже він впливає на гормони, руйнує зв'язки між клітинами мозку та перешкоджає утворенню нових нейронів. Жодне з цих явищ не зробить дитину сильнішою, розумнішою, не сприятиме розвитку спортивних чи художніх талантів. Єдиним наслідком буде постійне погіршення стану мозку.

Третій міф. *Емоційне насильство не таке серйозне, як фізичне або сексуальне.* Цькування залишає справжні «неврологічні рубці» на мозку, які можна побачити за допомогою томографії. І науковці були просто вражені тим, наскільки ці зміни в мозку схожі на зміни в мозку дітей, які стали жертвами фізичного чи сексуального насильства в ранньому дитинстві. Тож батькам, які вважають, що вчителі просто зобов'язані кричати, лягати, зачіпати за живе, ігнорувати та постійно засуджувати вихованців, - бо все це нібито мотивує дітей - варто пам'ятати, що підтримувати такого вчителя - все одно, що підтримувати маніяка-гвалтівника.

Четвертий міф. *Булінг - невід'ємний етап дорослішання.* Очевидно те, що позитивне, сприятливе середовище дозволяє підліткам розкриватися і бути щасливими, а «токсичне» середовище змушує їх страждати, сильно та постійно. Цькування не закінчується із закінченням школи. Зміни у мозку є

довготривалими, а емоційні шрами можуть залишитись на все життя. Тож учені стверджують, що вкрай важливо якнайшвидше зупиняти будь-які спроби цькування, де б вони не виникали - бо наслідки катастрофічно швидко стають невідворотними.

П'ятий міф. *Діти та спортсмени здатні реалізовувати увесь свій потенціал лише за умов цькування.* Клітини мозку, сформовані в дитинстві, працюють і в підлітковому віці, утворюють нові з'єднання, а невикористані - поступово відмирають. Отже, підлітковий вік є вирішальним для формування або руйнування інтелекту людини. Саме тому потрапляння кортизолу в мозок під час цькування є настільки руйнівним: він пошкоджує мозкові структури, які впливають на здатність навчатися, пам'ять, концентрацію і прийняття рішень. Таким чином, режим цькування, запроваджений учителем або тренером, ніколи не дозволить дітям реалізувати свій потенціал повністю. Навпаки, він завдасть їм серйозної та тривалої шкоди.

Батьки, педагоги, адміністрація та законодавці повинні об'єднатися, щоб захистити найбільш уразливі групи населення від будь-яких видів жорстокої поведінки, зокрема, й від емоційного насильства або цькування з боку дорослих. Немає сенсу в тому, щоб захищати наших дітей від двох видів насильства й заплющувати при цьому очі на третій, не менш руйнівний вид. Але якщо цькування з боку педагогів все ще є швидше винятком, то цькування дітей однолітками нікого не дивує. Епідемія цькування не зупиниться, доки ми самі не зупинимо її. Але просто визнати проблему замало, потрібно ще й невпинно боротися з нею. Ця боротьба потребує часу, сил і справжнього бажання змінити те, що відбувається в наших школах (та часто й у родинах також). Тож що вже зараз може зробити кожен упедагог, щоб, попри те, якою складною є ситуація, виховати зовсім нове покоління - людей, для яких булінг є неприйнятною, а голов незвичною справою?

Жертви булінгу переживають важкі емоції – почуття приниження і сором, страх, розпач і злість. Булінг вкрай негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи:

- неадекватне сприймання себе – занижену самооцінку, комплекс неповноцінності, беззахисність;
- негативне сприймання однолітків – відсторонення від спілкування, самотність, часті прогули у школі;
- неадекватне сприймання реальності – підвищену тривожність, різноманітні фобії, неврози;
- девіантну поведінку – схильність до правопорушень, суїцидальні наміри, формування алкогольної, тютюнової чи наркотичної залежності.

3. МЕХАНІЗМ ТА РОЛЬОВА СТРУКТУРА БУЛІНГУ

Як відрізнити звичайний конфлікт від булінгу?

Варто пам'ятати, що не кожен конфлікт є булінгом. Цькування - це тривалі, повторювані дії, а одинична сутичка між учасниками таким не може вважатися. Наприклад, якщо друзі посварилися та побилися чи діти разом весело штовхалися, але одна із них впала і забилася - це не вважається булінгом. Проте, якщо однолітки на чолі з булером регулярно насміхалися, принижували або ховали та кидали речі дитини, штовхали, не вперше нецензурно обзивали та били, викладали в соцмережі непристойні чи відфотошоплені знімки дитини – потрібно негайно діяти!

Виокремлюють механізми, які можуть сприяти розповсюдженню булінгу, та механізми розвитку булінгу.

Д. Ольвеус вважав, що існують чотири механізми, які можуть сприяти розповсюдженню булінгу [8]:

1. до процесу булінгу включається соціальне наслідування, тобто спостереження за проявами агресивних дій одної дитини по відношенню до іншого заохочує інших дітей до участі в подібних актах, особливо якщо хуліган є "успішним" у завоюванні жертви;

2. ослаблення заборон проти агресивних тенденцій: коли дитина бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресивної поведінки, це зменшує її власні заборони відносно участі в агресивних атаках;

3. дифузія відповідальності: коли кілька дітей беруть участь у залякуванні, то у кожного почуття провини та відповідальності зменшується;

4. повторювальність атак: у результаті повторних актів знуцання над одним учнем іншими учнями він починає розглядатися як такий, що заслуговує на таке ставлення.

До основних механізмів розвитку булінгу відносять:

- страх;
- заздрощі та конкуренція;
- неприйняття інакшості;
- бажання підпорядковувати когось власній волі;
- бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

- дитина, яка є жертвою булінгу;
- діти, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – «булери», або переслідувачі, агресори;
- послідовники – діти, які позитивно ставляться до знуцань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;

- *пасивні «булери»* – діти, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- *потенційні «булери»* – діти, яким подобаються знущання, але вони не виявляють цього
- ззовні;
- *«спостерігачі»* (байдужі свідки) – діти, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- *«потенційні захисники»* – ці діти негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять; або намагаються їй допомогти [15].

4. РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ НА ЗАКОНОДАВЧОМУ РІВНІ

Одним із пріоритетних завдань кожної демократичної держави у сфері кримінально-правової охорони прав і свобод людини і громадянина є захист її життя та здоров'я. Конституція України проголошує життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність (ст. 3), наголошуючи, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» (ст. 28). Заборона катування людей відповідає вимогам міжнародно-правових актів, на підставі яких кожна держава, в тому числі і Україна, розглядає акти катування як злочини. Це, зокрема, такі основні міжнародно-правові акти як Загальна декларація прав людини (ст. 5) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 7), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 3) тощо.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків. На першому місці – Росія, на другому – Албанія, на третьому – Білорусь [4].

Верховна Рада України 18 грудня 2018 року прийняла Закон України №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу». 19 січня 2019 року в Україні набув чинності закон про протидію булінгу, який вперше визнає юридично поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу. Законом визначено, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Закон вносить зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими встановлюється **відповідальність за булінг**.

Так, вчинення булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20-ти до 40-ка годин.

Водночас за булінг, вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, законом встановлено штраф від 1700 до 3400 грн або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин.

Булінг, вчинений дітьми від 14-ти до 16-ти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють. Його розмір, відповідно до ухваленого закону, становить від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Водночас законом визначено покарання за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником

закладу освіти. Так, неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку.

Також внесені зміни до Закону «Про освіту». Зокрема, вводиться визначення терміну «булінг» як «моральне або фізичне насильство, агресія у будь-якій формі або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення».

У законі визначаються *механізми протидії* цьому явищу, серед них:

- покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу;
- на керівника закладу освіти – затвердження та оприлюднення плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, розгляд заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, законних представників, інших осіб та видання рішення про проведення розслідування.

Заклади освіти також зобов'язуються забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил учнів, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їхніх батьків. Окрім того, освітньому Омбудсмену надається право здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти; отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загальної кількості випадків булінгу у закладах освіти за певний період.

Разом з цим, законом передбачається порядок подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків та інших осіб; прописується процедура видання рішення про проведення розслідування.

Новий закон передбачає чіткі *алгоритми дій* у випадку цькування. В першу чергу, з булінгом треба боротися через його попередження, але ті, хто здійснюють цькування, мають розуміти, що за цим слідує покарання. Якщо дитина стала свідком булінгу в закладі освіти, передусім вона може розказати про це батькам, вчителю, психологу або безпосередньо директору. Окрім цього, можна звернутись на гарячу лінію ГО «Ла Страда – Україна» з протидії насильству в сім'ї або із захисту прав дітей, до соціальної служби з питань сім'ї, дітей та молоді, до Національної поліції або Центру надання безоплатної правової допомоги. Після отримання звернення дитини, відповідна особа або орган інформує керівника закладу освіти у письмовій формі про випадок булінгу. Директор освітнього закладу має розглянути таке звернення та з'ясувати всі обставини булінгу. Надалі директор має скликати засідання комісії з розгляду випадків булінгу та окреслити подальші дії. Якщо комісія визнала, що це був булінг, а не одноразовий конфлікт, то очільник закладу зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів

Національної поліції України та Службу у справах дітей. До складу такої комісії можуть входити педагоги, психолог, соціальний педагог, батьки постраждалого та «булера», керівник закладу та інші зацікавлені особи. У разі, якщо комісія не кваліфікує випадок як булінг, а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України.

В експертних колах подібні нововведення отримали діаметрально протилежні оцінки. Значна частина самих освітян висловлює відверте обурення перспективою стати крайніми у справах, пов'язаних з булінгом у закладі освіти. Адже, виходячи з новели закону, можна зрозуміти, що саме на керівництво освітніх закладів та педагогів накладаються основні обов'язки та відповідальність за здійснене цькування. До того ж, з огляду на недостатньо чітко прописану процедуру встановлення факту булінгу, педагоги передбачають можливості для різного роду зловживань – наприклад, знаходження приводу для зняття з посади директора.

Шкільні психологи, в свою чергу, наголошують, що у будь-якому разі, лише законом справа обійтись не може – необхідні супутні заходи, на кшталт, роз'яснювальної роботи, бесід та тренінгів. Допускають штрафи, як міру відповідальності або засіб попередження, наголошують на важливості превенції булінгу та вказує на суттєві прогалини в організації профілактичних заходів в українських школах. Та найголовніше в ситуації з цькуванням – знайти причину такої поведінки дитини. Дуже часто булери просто не знають, як вести себе інакше. У багатьох випадках діти-агресори і самі піддаються насиллю в сім'ї. Їх можуть бити батьки, старші брати або сестри, внаслідок чого такі діти і зганяють злість на тих, хто слабший. Таких дітей просто не навчили жити в соціумі, справлятися зі стресом, не зривати свої емоції на інших. Для них агресія – це спосіб самозахисту.

Водночас, шкільні психологи звертають увагу на те, що покарання не завжди спрацьовує при вирішенні означеної проблеми, оскільки булер може просто затаїти образу та помститися пізніше. У зв'язку з цим, виникає проблема булінгу поза освітнім закладом, яка по факту випадає зі сфери дії закону. Відтак, цькування дітей поза межами шкільного подвір'я також повинне бути в фокусі відповідних інстанцій та не залишатися безкарним

Українські правознавці відмічають важливість самого факту прийняття закону та виокремлення в законодавстві поняття «булінг» як виду правопорушення, вказуючи, разом з цим, на ряд нюансів, що можуть ускладнювати процедуру притягнення до відповідальності. Зокрема, мова йде про такі види цькування, як бойкот, ігнорування або відсторонення дитини з колективу, плітки тощо, притягнення до відповідальності за які практично не можливе, тим більше в суді. Богдан Петренко, заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму, зазначає, що у зв'язку з тим, що булінг є кваліфікованим правопорушенням і згідно з законом означає не просто застосування насилля, а застосування насилля (фізичного або психологічного) з метою підпорядкування жертви своїм

інтересам, на суді доведеться доводити не тільки факт насильства, а й те, що воно було скоєно з метою контролю однієї дитини над іншою.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх за прояви булінгу

До прийняття змін до законів щодо протидії булінгу (цькуванню) відповідальності за його вчинення в Україні не існувало. Існувала кримінальна відповідальність за умисне легке тілесне ушкодження, яка для громадян України наступає з 16 років. Або за умисне нанесення тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень з 14 років, за що передбачено покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі. Якщо ж дитина не досягла 14 років і завдала серйозних тілесних ушкоджень іншій дитині, штраф у розмірі 51 гривні покладался на батьків.

Проте самим покаранням за фізичне насильство не вдавалося охопити всі сторони булінгу (цькування) як такого. Наприклад, неможливо було покарати дітей, які ігнорують, бойкотують чи цькують свого однокласника. Важливо, що в закріпленому понятті відображені можливі наслідки булінгу (цькування) у вигляді наявної або потенційної шкоди. Це свідчить про можливість притягнення до відповідальності за булінг (цькування), навіть якщо у потерпілого відсутні фізичні ознаки його вчинення.

З прийняттям нового закону ситуація змінилася. Відтепер вчинення булінгу (цькування) неповнолітньої чи малолітньої особи буде каратися штрафом від 850 до 1700 грн або громадськими роботами від 20 до 40 годин.

Такі діяння, вчинені повторно протягом року після або групою осіб каратимуться штрафом у розмірі від 1700 до 3400 грн або громадськими роботами на строк від 40 до 60 годин.

У разі вчинення булінгу (цькування) неповнолітніми від 14 до 16 років, відповідатимуть його батьки або особи, що їх замінюють. До них застосовуватимуть покарання у вигляді штрафу від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин.

Окремо передбачена відповідальність за приховування фактів булінгу (цькування). Якщо керівник закладу освіти не повідомить органи Національної поліції України про відомі йому випадки цькування серед учнів, до нього буде застосоване покарання у вигляді штрафу від 850 до 1700 грн або виправних робіт до одного місяця з відрахуванням до 20 % заробітку (так само як суспільно корисні роботи – до злісних неплатників аліментів).

А от адміністративну відповідальність педагогів за приховування випадків булінгу, яку пропонували в першій редакції Проекту закону, вирішили прибрати. Разом з тим, Закон зобов'язує педагогічних працівників повідомляти керівників закладів освіти про виявлені факти булінгу (цькування) серед школярів. Як реагуватиме адміністрація закладу на замовчування цькування педагогами законом не передбачено.

Процедура притягнення до адміністративної відповідальності за булінг (цькування) учасника освітнього процесу наступна. Після того, як повідомлення про факт вчинення булінгу (цькування) надійшло до органів правопорядку, підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України складають протокол про вчинення адміністративного правопорушення із

зазначенням статті Кодексу. Після цього справа про адміністративне правопорушення передається на розгляд до відповідного суду або судді за місцем вчинення правопорушення.

Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення та призначають вид і розмір покарання. Строк розгляду справи судом – 15 днів з дня отримання ним протоколу про адміністративне правопорушення та матеріалів справи. Доказами у справах про факти вчинення булінгу (цькування) можуть бути пояснення особи, яку притягують до відповідальності, потерпілого та свідків, висновок експерта (якщо в результаті вчинення правопорушення була завдана фізична чи психологічна шкода), речові докази у вигляді зіпсованих особистих речей постраждалого, а також письмові документи, матеріали листування, в тому числі – переписки в соціальних мережах, відео-матеріали, на яких зафіксовано процес цькування. Притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування) без рішення суду неможливе!

Як відомо, невід’ємним наслідком поширення булінгу в дитячому середовищі є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні молодіжного середовища та суспільства загалом. Якщо ми говоримо про наявну криміногенну ситуацію, за якої дійсно є поширення вчинення такого злочину.

Вік, встановлений у Кримінальному кодексі у якості однієї з ознак суб’єкта злочину, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинення катування є важливим теоретичним аспектом у дослідженні неповнолітнього як суб’єкта вчинення даного злочинного діяння. Вік – це не тільки біологічна складова, яка вказує на рівень фізіологічного розвитку людини, але ще й соціальна та психологічна її ознака. Вік як універсальна категорія має кількісно-якісний зміст, що дозволяє застосовувати його для оцінки накопичених за певний час суспільно значущих якостей (властивостей) особистості.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістьнадцять років. Цей вік прийнято називати загальним віком кримінальної відповідальності. У частині 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років – за окремі, конкретно визначені законом злочини, перелік яких є вичерпним. Однак серед цих злочинів катування відсутнє.

Основна маса дітей, які вчиняють катування над іншими людьми (здебільшого своїми однолітками), роблять це у віці 11 – 16 років. Це означає, що переважно у своїй більшості вони відповідно до норм чинного КК України не підлягають кримінальній відповідальності за катування.

Що ж стосується дітей, які з 11 років і до досягнення 16 років вчиняють суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки катування, передбаченого ст. 127 КК України, то до них відповідно до ст. 97 КК України

суд застосовує примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України.

Цілком очевидно, що при застосуванні примусових заходів виховного характеру, зважаючи на соціальну та психічну не сформованість неповнолітнього, каральний вплив не є самоціллю, оскільки його здатні забезпечити навіть мінімальні обмеження. На перший план у цьому випадку виходить превентивно-виховний, виправно-попереджувальний та соціальновідновлювальний (ресоціалізаційний) вплив. Разом з тим вони все ж таки передбачають певні негативні наслідки для неповнолітньої особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, застосовуються судом з дотриманням певної процесуальної форми. Однак ефективність примусових заходів виховного характеру викликає дуже багато запитань на сьогодні, а тому потребує істотного удосконалення.

З нашого боку відзначимо, що переважну більшість дій, які є булінгом, з точки зору Кримінального кодексу України можна оцінювати як катування, оскільки усі ознаки складу цього злочину, передбаченого ст. 127 КК України, є наявними. З огляду на значну суспільну небезпеку булінгу та його поширеність серед неповнолітніх і малолітніх, вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 2 ст. 22 КК України, доповнивши перелік злочинів, кримінальна відповідальність за які настає з 14 років, статтею 127 КК України «Катування».

Вочевидь, створення дієвого правового механізму протидії явищу булінгу вимагає врахування зарубіжного досвіду, адже дана проблема не має кордонів і тема безпеки освітнього простору постає навіть у соціально-благополучних країнах. У розвинутих країнах відповідні дослідження розпочались ще у 80-ті з подальшим закріпленням проблематики «school violence» у законодавстві. Сьогодні, найсуровіше «дитяче» законодавство мають такі країни як Індія, Ірландія та Сінгапур – тюремне покарання в них стає можливим вже з 7-ми років. У Великобританії, Швейцарії, США та Австралії до в'язниці саджають з 10 років (наприклад, у штаті Пенсильванія суд встановив довічне ув'язнення 11-річному засудженому, який застрелив вагітну жінку).

5. ТЕХНОЛОГІЯ АНТИБУЛІНГУ

5.1. Технологія реагування працівників освітніх закладів на виявлені або встановлені факти булінгу:

- під час встановлення факту або в разі підозри на наявність булінгу, батьки або педагог повідомляє про це адміністрації навчального закладу;
- адміністрація спільно з соціально-психологічною службою закладу невідкладно реагує на подані факти;
- безпосередня робота класного керівника (керівника гуртка), практичного психолога та соціального педагога з булерами та жертвами;
- бесіда з учнями групи, класу щодо з'ясування проявів булінгу;
- бесіда окремо з булерами та окремо з жертвами третирування;
- бесіда окремо з батьками булерів та окремо з батьками жертв булінгу щодо ситуації, що склалася та визначення шляхів її подолання;
- відпрацювання навичок поведінки жертв та виведення їх зі стану жертви.

5.2. Алгоритм діяльності практичних психологів у разі виникнення ситуацій булінгу:

1. Ініціювання, обговорення та планування спільних дій адміністрації, соціально-психологічної служби школи, педагогічного колективу, учнівського самоврядування та батьківської громадськості, спрямованих на подолання виявлених недоліків у роботі навчального закладу із зазначеної проблеми.
2. Накопичення матеріалів, що підтверджують актуальність проблеми в певному класі. Збір необхідної інформації психологом та соціальним педагогом про прояви булінгу серед підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі.
3. Діагностика психологічної атмосфери, системи взаємовідносин між однокласниками, соціометрія в класних колективах, де виявлено булінг.
4. Виявлення булерів, а також реальних та потенційних жертв.
5. Створення умов недопущення явища булінгу.
6. Швидке й грамотне роз'єднання жертви з відповідними стресовими впливами булерів.
7. Роль педагога в такому алгоритмі має бути чітко визначена й досить обмежена. Педагог повинен надавати дитині-агресору та постраждалій дитині лише первинну допомогу, а потім передавати її фахівцям соціально-психологічної служби школи.
8. Узагальнення результатів спостережень та діагностики психологічної атмосфери в дитячому колективі.

9. Визначення переліку можливих дій, спрямованих на припинення агресивної поведінки учнів. Вибір найефективніших способів досягнення мети.

10. Індивідуальна або групова (за потреби) психологічнокорекційна робота з жертвами булінгу.

11. Проведення семінарів, тренінгів, круглих столів, годин відкритих думок, бесіди з учнями щодо переваги здорового мікроклімату в диячому колективі над проявами насильства.

12. Корегування наявних агресивних форм поведінки булерів та формування нових форм поведінки учнів переважно за допомогою прикладу педагогів.

13. За потреби залучення інших фахівців: психологів, психотерапевтів, представників служб у справах дітей, кримінальної поліції, громадських організацій.

14. Формування у педагогів навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці, так і в поведінці дітей із метою формування єдиного погляду на наявну проблему. Недопущення проявів психологічного насильства до дітей з боку вчителів у вигляді порівнянь, навішування ярликів, ігнорування почуттів дітей та їхніх скарг на цькування.

15. Подолання егоцентризму у дітей та розвиток у них емпатійних якостей, асертивних та гуманістичних комунікативних здібностей адекватної самооцінки, самоконтролю та здатності до саморозвитку, критичності мислення, соціальної адаптованості та індивідуальних механізмів подолання важких станів і переживань.

5.3. Рекомендації педагогам у випадку, якщо цькування вже почалося

Важливо оголосити дітям, як ви до цього ставитеся. Говоріть не про жертву, а про кривдників, фокусуйте на їх неприпустимих якостях. Зазначте, що ви будете дуже засмучені, якщо дізнаєтесь, що у вашому класі є діти, яким приємно когось ображати і мучити. Твердо наголошуйте, що така поведінка неприпустима, і ви у своєму класі цього терпіти не маєте наміру. Зазвичай цього буває достатньо, щоб кривдники припинили (вони часто боязливі). На тлі затишшя можна вживати заходи щодо підвищення статусу дитини-жертви й знайти для цього комфортне місце в класному колективі.

По-перше, поговоріть з дитиною яка постраждала та виступає в ролі жертви. Поясніть їй, що ви не зможете захищати її, якщо не будете твердо впевнені, що саме вона не провокує булерів. Скажіть, що вам дуже важливо бути справедливим учителем і нікого не карати марно; візьміть із дитини слово, що вона не буде вдаватися до помсти, навіть якщо її дразнять. По-друге, підкажіть дитині, як краще поводитися, щоб булери швидше припинили третирування.

Кривдники отримують задоволення не від самого процесу виголошення образливих слів, а від ефекту, якого досягають. Коли жертва плаче,

сердиться, намагається заперечувати, тікає, вони відчують свою владу над нею. Якщо ж колишня жертва відповідає сама весело й технічно, її перестають цькувати.

Поведінка дорослих (педагогів, психологів, соціальних педагогів, батьків) у спілкуванні з жертвами третирування має відповідати певним вимогам, оскільки від їхнього ставлення до проблеми та вміння контактувати з дитиною залежить вирішення ситуації.

5.4. Рекомендації дорослим, коли дитина повідомила, що вона є жертвою булінгу

Повинні говорити:

➤ «Я вірю тобі». Це допоможе дитині зрозуміти, що ви готові допомогти їй вирішити цю проблему.

➤ «Мені дуже шкода, що це відбулося з тобою». Дитина відчуватиме, що ви намагаєтесь зрозуміти її почуття.

➤ «У цьому немає твоєї провини». Дитина розуміє, що вона не самотня в подібній ситуації, що деяким її оноліткам також доводиться відчувати або спостерігати різні варіанти залякувань, цькувань та агресії протягом навчання. Головне на цьому етапі – спрямувати зусилля на подолання проблеми.

➤ «Добре, що ти зумів сказати мені про це». Це запевнить дитину в тому, що вона правильно вчинила, звернувшись по допомогу та підтримку.

➤ «Я люблю тебе й намагатимуся зробити так, щоб тобі більше не загрожувала небезпека». Це попоможе дитині відчути допомогу, захист та дасть надію на покращення ситуації.

5.5. Пам'ятка для жертв булінгу

➤ Не протиставляй собі колективу. Намагайся бути доброзичливою людиною, навіть з агресивно налаштованими до тебе членами колективу.

➤ Не принижуй інших: не обзивайся, не бийся, не погрожуй.

➤ Захищайся: твердо, не переходячи в атаку, не дозволяй принижувати себе, показуй, що можеш постояти за себе.

➤ Наберися терпіння: те, що відбулося, не триватиме довго.

➤ Розбирайся в причинах, але не займайся самознищенням, не звинувачуй себе ні в чому.

➤ Говори впевнено, але тактовно, коли розмовляєш із булером, стій прямо, поведься спокійно, не бийся, не кричи й тим більше не провокуй бійку.

➤ Кажі «Ні» й не почувайся винним.

➤ Шукай підтримки в працівників школи, друзів, батьків. Вони допоможуть тобі вистояти.

➤ Не мовчи! Розповідай про знущання та насильство над собою. Це допоможе швидше припинити протиправні дії.

➤ Звертайся до компетентних органів, що мають захищати твої права, отримуй інформацію щодо власного захисту.

5.6. Як впоратися з ситуацією самотійно

➤ Ігноруйте кривдника. Якщо є можливість, намагайтесь уникнути сварки, зробіть вигляд, що вам байдуже і йдіть геть. Така поведінка не свідчить про боягузтво, адже, навпаки, іноді зробити це набагато складніше, ніж дати волю емоціям.

➤ Якщо ситуація не дозволяє вам піти, зберігаючи самовладання, використайте гумор. Цим ви можете спантеличити кривдника/кривдників, відволікти його/їх від наміру дошкулити вам.

➤ Стримуйте гнів і злість. Адже це саме те, чого домагається кривдник. Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу.

➤ Не вступайте в бійку. Кривдник тільки й чекає приводу, щоб застосувати силу. Що агресивніше ви реагуєте, то більше шансів опинитися в загрозливій для вашої безпеки і здоров'я ситуації.

➤ Не соромтеся обговорювати такі загрозливі ситуації з людьми, яким ви довіряєте. Це допоможе вибудувати правильну лінію поведінки і припинити насилля.

6. ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ

У цивілізованому світі булінг розглядають як доволі серйозну соціальну проблему сьогодення. Утім, зарубіжна практика показує, що ефективною запобіганням виявам булінгу лежить у площині профілактики.

Водночас в Україні положення закону працюють лише в частині притягнення до відповідальності, оминаючи питання профілактики та роботи з жертвами булінгу. Це однозначно негативно впливає на процес створення безконфліктного дитячого середовища, тому що замість пошуку шляхів мирного врегулювання конфліктів, який потребує зусиль та часу, застосовують силові методи їх вирішення за допомогою правоохоронних та судових органів.

Утім, штраф як вид покарання найменше сприяє виправленню. Він жодним чином не вирішує передумов конфлікту, не запобігає йому, ба більше – може спричинити новий. Як наслідок закон матиме зворотний ефект, замість вирішення проблем – створюватиме нові.

Треба пам'ятати, що булінг – це не ситуативне явище. Виникаючи в дитячому колективі, він неодмінно впливає на всіх його учасників, закріплюючи за кожним певну соціальну роль, а його наслідки дуже важко мінімізувати. Тому основну увагу слід зосередити на попередженні булінгу, коли ще є можливість виявити зародки дискримінаційних поглядів і вчасно покласти їм край.

Отже, потрібно забезпечувати умови для розвитку емоційного інтелекту дітей, майбутніх членів суспільства, замість того, аби примушувати педагогів і батьків посилювати контроль та сплачувати штрафи, а для цього потрібно докладати максимум зусиль, щоб антибулінговий закон запрацював у повному обсязі, а не виключно як каральний інструмент.

6.1. Профілактика булінгу передбачає роботу за такими напрямками:

1. Ознайомлення громади освітнього закладу з особливостями поширення масових негативних явищ серед дітей закладів та загальноприйнятими у світі поняттями «булінг», «третирування», «цькування» з огляду на розуміння проблеми насильства над дітьми та його видами (висвітлення матеріалів на педагогічних радах, засіданнях МО класних керівників, б/з.)

2. Просвітницька робота фахівців соціально-психологічної служби школи серед дітей та учнівської молоді щодо попередження насильства з використанням основних форм просвітницької роботи, зокрема лекційної роботи, міні-лекцій, круглих столів, бесід, диспутів, годин відкритих думок, усних журналів, кінолекторіїв, організація конкурсів, фестивалів, акцій, створення клубів з правових знань, організації на базі навчальних закладів консультативних пунктів, де всі учасники навчально-виховного процесу

можуть отримати консультації практичного психолога, соціального педагога, де можна провести зустрічі з представниками правоохоронних органів.

3. Формування правосвідомості та правової поведінки учнів, відповідальності за своє життя, розвиток активності, самостійності, творчості учнів, створення умов для реалізації особистості школярів.

4. Формування у педагогів та батьків навичок ідентифікації насильства як у своїй поведінці, так і в поведінці дітей із метою формування вмінь виокремлювати наявну проблему.

5. Створення в шкільному середовищі умов недопущення булінгу та відповідного середовища в освітній установі для профілактики та боротьби з негативними соціально-педагогічними цього явища.

6. Проведення бесід із підлітками з метою профілактики булінгу, виступи головних спеціалістів у системі профілактичної роботи щодо подолання різноманітних форм агресивної поведінки серед підлітків.

7. Визначення переліку організацій, установ, що допоможуть у вирішенні цієї проблеми.

8. Проведення конкурсів соціальної реклами та інформаційних буклетів із проблем профілактики негативних тенденцій у молодіжному середовищі.

9. Розробка пам'ятки для учнів «Скажімо насильству «НІ».

10. Розробка програми роботи щодо профілактики булінгу серед підлітків.

11. Проведення соціально-педагогічних тренінгових занять, відеолекторіїв.

12. Налагодження співпраці з службою у справах дітей.

6.2. Профілактичні заходи для запобігання булінгу, мобінгу:

1. Контроль педагогів за поведінкою дітей, взаєностосунками між дітьми (на перервах, у дворі школи). Дорослі, які працюють у дитячих колективах, повинні вчасно визначати ознаки мобінгу і своєчасно на них реагувати. Не можна недооцінювати ситуацію, приймаючи ситуації булінгу, мобінгу за пустощі.

2. Робота класного керівника. Необхідно припиняти будь-які прояви глузування, насилля, цькування і просто нетолерантного ставлення у класі. Застосовувати виключно безоцінкове судження. Виконувати свої функціональні обов'язки щодо об'єднання класу, згуртування учнів. Розробити спільно з учнями правила поведінки у класі, і слідкувати за їх дотриманням. Класному керівнику необхідно проводити класні години з теми «мобінг, булінг», можливо за участю практичного психолога, соціального педагога. Важливо говорити про цю проблему з усім колективом класу, розповідати учням про наслідки насилля, цькування, про відповідальність за такі дії, і формувати у них ефективні стратегії поведінки в таких ситуаціях, вчити, як захистити себе і допомогти іншому.

3. Допомога психологічної служби. Працівники психологічної служби мають проводити діагностику стану психологічного клімату класу, і виявити дітей, які зазнали або можуть піддаватися мобінгу зі сторони своїх однокласників. Звичайні діалоги, спостереження під час навчального процесу, анонімні анкетування, консультації з участю дітей, батьків і педагогів здатні виявити явні проблеми. За наслідками діагностичного дослідження необхідно спланувати системну або профілактично-просвітницьку, або вже корекційно-розвивальну роботу з класом, окремими учнями. З цією метою необхідно застосовувати професійний інструментарій (тренінгові програми, сучасні технології психологічного впливу, корекції та психотерапії), які пройшли експертизу та рекомендовані до використання у закладах освіти. Розпочинати цю роботу необхідно з учнями молодшого шкільного віку, опираючись на результати соціометрії, експертну оцінку стану благополуччя батьків.

4. Використання вчителями різноманітних методів роботи для профілактики: робота з художніми творами, які торкаються проблеми цькування (під час читання учні співпереживають, порівнюють себе з героями твору, які відчувають страждання). Перегляд кінострічок відповідної спрямованості та проведення спільного обговорення переглянутого (наприклад, перегляд художнього фільму «Опудало» за повістю Ст. Железнякова (автор написав повість на основі випадку з внучкою)). Написання творів (есе) на тему булінгу, мобінгу (у процесі написання твору учень може висловити своє ставлення, відчути проблему).

5. Без батьківської роботи, спрямованої на виявлення та запобігання цькування, а також агресивних дій з боку дітей, не обійтись в сучасній школі. Батьки здатні допомогти своїй дитині і запобігти цькуванню в школі. Діти часто не знають, як самостійно розв'язати певні проблеми. Проблема булінгу, мобінгу – не виняток. Для батьків дуже важливо вміти попередити або належним чином відреагувати на ситуацію насилля, цькування, в які потрапляють їхні діти. Вони мають бути уважними, спілкуватися та підтримувати своїх дітей.

6.3. Заходи, які повинен вжити педагог, щоб уникнути ситуації появи аутсайдера в дитячому колективі:

- із самого першого дня роботи слід припинити глузувати над невдачами ровесників. Усі ми можемо помилятися, і кожен із нас має право на помилку;
- також слід уникати висміювання, перехвалювання, наклеювання арликів та зайвого порівняння дітей, не допускати переваги деяким учням, не підтримувати глузувань, насмішок на адресу певних осіб, суворо припиняти їх, розбір помилок необхідно робити не називаючи прізвищ або індивідуально;
- підтримувати дітей, що стали жертвами;
- якщо репутація дитини якось зіпсована, необхідно дати їй можливість показати себе у вигідному світлі, підтримати її досягнення;

- треба заохочувати дитину брати участь у загальних заходах;
- непопулярних дітей дуже травмує ситуація, коли під час розподілу на пари їх ніхто не обирає; якщо команда програє також можуть звинуватити цю дитину; треба продумувати вибір командних ігор та заходів;
- планомірно працювати з родинами, обов'язково цікавитися в батьків про проблеми дитини (заїкання, енурез, інші хвороби);
- підтримувати в учнів адекватну самооцінку;
- контролювати ситуації виникнення цькування та невідкладно реагувати на них;
- у разі виявлення булінгу – невідкладно поговорити з переслідувачами та з'ясувати, чому вони цькують жертву, звернути увагу на почуття жертви;
- чити дітей бути толерантними, емпатійними до однокласників, уміти допомагати та підтримувати одне одного у складних ситуаціях, уміти регулювати власну поведінку, не піддаватися на провокації, уміти сказати «ні», не терпіти знущань, не соромитися привернути увагу до себе та своїх проблем, звертатися по допомогу до дорослих;
- зосереджувати увагу дітей на дотримання правил поведінки в освітньому закладі.

Навіть якщо ваша дитина про це не говорить, ви можете побачити ознаки того, що вона є об'єктом булінгу. Ось деякі ознаки, на які потрібно звертати увагу:

- Діти, які страждають від булінгу, можуть не хотіти йти до школи або ж можуть плакати чи почуватися хворими у шкільні дні.
- Вони можуть не хотіти брати участь у спільній діяльності чи соціальних заходах з іншими учнями.
- Вони можуть поводитися інакше, не так, як звичайно.
- Вони можуть раптом почати губити гроші чи особисті речі, або ж приходити додому у порваному одязі чи з поламаними речами і при цьому дають неймовірні пояснення.
- Підлітки, які є жертвами булінгу і/або приставань, можуть також почати говорити про те, щоб кинути школу, і починають пропускати заходи, в яких приймають участь інші учні.

6.4. Рекомендації учням щодо уникнення булінгу

Уникай агресора та перебувай у товаристві друзів. Не заходь у туалет, якщо булер знаходиться там, не ходи в роздягалку, коли немає нікого поруч. Постійно перебувай у товаристві приятеля, щоб не залишатися наодинці з недругом. Перебувай в оточенні приятелів у коридорах або перерві – скрізь, де можна зустріти булера, по дорозі додому, у транспорті. Запропонуй теж саме своєму другу.

Стримуй гнів. Розхвилюватись у зв'язку зі знуцанням природно, але саме цього й домагається булер. Це дає йому змогу відчувати себе сильнішим. Намагайся не реагувати плачем, не червоній і не переймайся. Це вимагає значної кількості тренувань, але це корисна навичка дати відсіч агресору. Іноді корисно практикувати стратегію приведення себе в повну рівновагу, наприклад, рахувати до десяти, записувати свій гнів на аркуші паперу, робити глибокий вдих або просто йти. Іноді треба навчити незмінний вираз обличчя, поки ти не позбудешся небезпеки.

Дій хоробро, іди та ігноруй агресора. Твердо і чітко скажи йому, щоб він припинив, а потім розвернутися і піти. Намагайся ігнорувати образливі зауваження, наприклад, демонструй байдужість чи вдавай, що ти захоплений бесідою по мобільному телефону. Ігноруючи булера, ти показуєш, що він тобі байдужий. Зрештою він, мабуть, стомиться діставати тебе.

Усунь провокаційні чинники. Якщо булер вимагає від тебе грошей на обід, принось обід із собою, кажии, що батьки не дають тобі грошей. Якщо він намагається відібрати твій музичний плеєр, айфон, планшет – не бере його в школу.

Розкажи дорослим про знуцання. Педагог, психолог, соціальний педагог, директор, батьки допоможуть припинити знуцання, а в разі її систематичного характеру – звернуться до компетентних органів захисту прав дитини.

Поговори з кимось, кому ти довіряєш: із працівниками школи, братом, сестрою або другом. Вони можуть запропонувати деякі корисні поради та виправити ситуацію, також це допоможе тобі відчувати себе менш самотнім.

6.5. Правила-поради для профілактики і подолання кібер-булінгу

1. Не поспішай

Не поспішай, не виплескуй свій негатив у кіберпростір. Важливо домовитись із дитиною, щоб вона не відповідала на вразливі повідомлення до того, як порадиться з дорослими. Старшим дітям запропонуйте правило: перед тим, як писати і відправляти повідомлення, потрібно заспокоїтись, притишити роздратування, злість, образу, гнів. Емоції – погані порадики, вони минають, а написане і відправлене в Інтернет продовжує нести і помножувати негатив уже без Вашої волі і контролю.

2. Будуй свою репутацію

Будуй власну онлайн-репутацію, не провокуйся ілюзією анонімності. Інтернет – це особливе середовище із своїми правилами поведінки – «нетикетом» (новоутворення від англ. net – мережа і «етикет»). Хоча кіберпростір і надає додаткові можливості відчувати свободу і розкутість завдяки анонімності, дитині потрібно роз'яснити, що існують способи довідатись, хто саме відправив повідомлення, хто стоїть за певним ніком (анонімним псевдонімом). І якщо некоректні дії у віртуальному просторі призводять до реальної шкоди – від анонімності залишається лише ілюзія: все тайне стає явним. У віртуальному просторі, як і в реальному, діє золоте правило: стався і дій стосовно інших так, як хотів би, щоб ставились до тебе. Крім того,

Інтернет фіксує історію, яка складається із публічних дій учасників і визначає його онлайн-репутацію – накопичений образ особистості в очах інших учасників: запламувати її легко, виправити – важко.

3. *Поважай факти*

Зберігати підтвердження факту нападів. Потрібно роз'яснити дитині: якщо її неприємно вразило якесь повідомлення чи картинка на сайті (фото, відео, будь що), правильна реакція – вимкнути екран (щоб зупинити негативний вплив, але не комп'ютер!) і негайно звернутись до батьків за порадою. Старші діти можуть зберегти чи роздрукувати сторінку самостійно, щоб порадитись з батьками в зручний час.

4. *Що ігнорувати*

Доречно ігнорувати поодинокий негатив. Одноразові образливі повідомлення найкраще ігнорувати, часто в результаті цього кібер-булінг на початковій стадії і зупиняється. Досвідчені форумчани послуговуються правилом: «найкращий спосіб боротьби з неадекватними – ігнор». Якщо ж реагувати на негативні коментарі, комунікація продовжується.

5. *Коли ігнорувати не варто*

Не дивлячись на те, що відправник Вам не відомий, якщо листи систематично містять загрози життю і здоров'ю, або порнографічні сюжети, варто поставити до відома телефонного або Інтернетпровайдера, інспектора місцевого відділку міліції із роботи з неповнолітніми (для цього й важливо копіювати повідомлення із загрозами). Якщо образлива інформація розміщена на сайті, варто зробити запит адміністратору щодо видалення цієї інформації.

6. *Правила для свідків*

Якщо ви стали очевидцем кібер-булінгу, існує три типи правильної поведінки:

2) виступити проти буллера (дати йому зрозуміти, що такі його дії оцінюються вами негативно);

3) підтримати жертву (особисто чи в публічному віртуальному просторі висловити думку про те, що кібер-булінг – це погано; цим Ви надаєте емоційну підтримку, так необхідну жертві);

4) повідомити дорослим про факт некоректної поведінки в кібер-просторі.

Можливе тимчасове блокування

Програми, що забезпечують миттєвий обмін повідомленнями, мають можливість тимчасового відключення, можна заблокувати отримання повідомлень з певних адрес, навіть змінити телефонний номер.

Пауза в спілкуванні руйнує взаємопідсилювані автоматизми кібер-булінгу, особливо якщо він мотивований втечею буллерів від нудьги і не супроводжується булінгом у реальному житті.

7. *Правила для батьків*

1) важливо, щоб ці профілактичні дії з впровадження правил, або дії допомоги у випадку нападів батьки робили спокійно і впевнено, даючи дітям позитивний емоційний ресурс захищеності, підтримки;

2) своє хвилювання і тривогу можна обговорювати з іншими дорослими, наприклад, іншими батьками, діти яких були жертвами булінгу (програма дій школи може включати організацію таких зустрічей);

3) варто також поставити до відома педагогів, поінформувати про наявність проблеми, адже це дозволить їм більш уважно і цілеспрямовано відстежувати ситуації традиційного булінгу, поєднання якого із кібербулінгом є особливо небезпечним.

Якщо хтось із батьків приніс до школи роздруківку негативних повідомлень, отриманих дитиною, варто провести тематичні батьківські збори, щоб обговорити проблему.

6.6. Стратегії змін

Запропонуйте підліткам дієву стратегію, що допомагає змінити власну емоційну реакцію на певні слова і в такий спосіб стати практично невразливими для кривдників (хоча, якщо говорити відверто, ця стратегія стане в нагоді й більшості дорослих у нашому суспільстві).

1. *Змінити власне ставлення.* Цей метод найкраще спрацьовує з молодшими школярами, але може допомогти кожному. Запропонуйте їм згадати всі слова, що зачіпають їх за живе. Складіть загальний список цих слів. Або ж запропонуйте їм привчитися уявляти, що замість образливих слів кривдник говорить компліменти. Можете вигадати будь-який кумедний образ. Щоб до цього привчитися, можуть знадобитися тижні. Зате діти навчаться замінювати дошкульні емоції більш легковажними, а може, навіть радісним сміхом. Можливо, це допоможе не всім вашим учням, але згодиться багатьом, особливо якщо ви не пошкодуєте часу на ці вправи.

2. *Зрозуміти, чому тебе хочуть образити.* Під час роботи зі старшими учнями запишіть на дошці два запитання: Що із того, що вам кажуть або роблять ваші однолітки, може справді розлютити вас? (Найпоширеніша відповідь у школярів США: «Коли говорять щось дошкульне про мою маму».) Навіщо вони говорять або роблять ці речі? Під час обговорення другого питання поставте додаткові питання, такі як: а) чи вони це кажуть, бо цікавляться, як справи у вашої мами; б) чи вони це кажуть, щоб розвеселили вас; в) чи вони це кажуть, щоб допомогти вам? Учні швидко доходять висновку, що це говорять або роблять, щоб дошкулити, зачепити за живе. Тепер запропонуйте учням подумати про те, що слід сказати або зробити, щоб показати, що вам байдуже і зачепити вас не вдалося. Учні зазвичай пропонують відповіді на агресію словами типу: «Ображати мене зовсім нескладно, а от я зроблю дещо справді складне: не помічу образи»; «Я, мабуть, чимось дуже тебе засмутив, що ти так хочеш мені дошкулити. Ти хочеш про це поговорити?».

3. *Зрозуміти, якої влади ти надаєш своїм кривдникам.* Дратуючись від чийогось глузування, ми віддаємо їм владу над нашими почуттями і діями. Щоб допомогти учням усвідомити це, обговоріть такі питання: Якщо хтось говорить щось образливе для вас, у вас є право гніватися? Якщо ви гніваєтесь і відповідаєте зі злістю, як ви вважаєте, чи насправді робите саме

те, чого хоче ваш кривдник? Чи можете ви в такий спосіб дошкулити йому? Якщо хтось хоче, щоб ви гнівалися, і ви гнівається, хто керує вашими почуттями? Ви хочете перебувати під владою того, хто вас ображає? Якщо у вас є право гніватися, але ви хочете самі керувати власними діями, що варто зробити?

6.7. Пам'ятка підлітку

«Пам'ятай про свою відповідальність перед законом!»

До 14 років ти не несеш відповідальності за вчинену матеріальну або фізичну шкоду – її несуть твої батьки або інші особи, під наглядом яких ти перебуваєш. Саме вони мають відшкодувати шкоду, яку ти завдав іншій людині. Якщо ти завдав шкоди спільно з однолітком, її відшкодування покладається на ваших батьків у відповідних частках.

З 14 років ти відповідаєш за завдану шкоду самостійно в повному обсязі! Також після досягнення 14-ти років ти несеш кримінальну відповідальність за тяжкі злочини. Якщо тобі 16 років, тебе можуть притягнути до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Анкета для учнів

(для виявлення проявів насильства)

Дай, будь ласка, відповіді «так», «ні», «не знаю» на запитання, по зможі чесно та відверто.

1. Як ти вважаєш, чи потрібно реагувати на насильство (якщо воно скоєно на твою адресу)?
2. Чи є насилля з боку школярів у твоєму класі?
3. Діти, які схильні до різноманітних проявів агресивної поведінки та булінгу, є у твоєму класі?
4. На твою думку, психологічне насильство під час третирування переважає над фізичним?
5. Чи важди суб'єкти, які скоюють насильство є покареними?
6. Особисто ти ставишся до проявів агресії негативно?
7. Таке негативне явище, як булінг, можна проігнорувати?
8. Булінг, на твою думку, - це один із найбільш негативних проявів несхвалюваної з боку суспільства поведінки?
9. Негативні звички (куріння, алкоголь, наркотики) є основним джерелом виникнення булінгу?
10. Як ти думаєш, чи можна уникнути насильства в школі?
11. Ти можеш протистояти тиску з боку булерів?
12. Ти знаєш до кого звернутися по допомогу у випадку булінгу?
13. Ти зможеш підтримати жертву третирувань та цькувань?

7. ПОЛІТИКА ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ЩОДО БУЛІНГУ

В умовах сучасної децентралізації влади кожен заклад освіти має самостійно проаналізувати якість профілактичної роботи із попередження насилля, булінгу, мобінгу. Для цього необхідно комплексно вивчити це питання за допомогою наступних *методів*:

- аналізу проведеної роботи;
- спостереження за міжособистісною поведінкою вихованців;
- опитування (анкетування) усіх учасників освітнього процесу; психологічної діагностики мікроклімату, згуртованості дитячих колективів та емоційних станів (стану благополуччя) дітей; соціального дослідження наявності реферетних груп та відторгнених в колективах;

- визначення рівнів тривоги та депресії у дітей.

Освітні заклади і їх ради повинні мати:

- політику щодо попередження і реагування на проблеми булінгу
- плани попередження та втручання у разі проявів булінгу
- політику щодо прогресивних дисциплінарних заходів, а також справедливості та всеохоплюючої освіти.

Роль педагогічних працівників у запобіганні та протидії булінгу

Керівник закладу освіти зобов'язаний створити у закладі освіти *безпечне освітнє середовище*, вільне від насильства та булінгу.

Крім того, керівник:

- розробляє, затверджує та оприлюднює план заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти;
- розглядає заяви про випадки булінгу (цькування) та видає рішення про проведення розслідування;
- вживає відповідних заходів реагування;
- забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг учням, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування);
- повідомляє органам Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти.

Також Закон зобов'язує педагогічних працівників негайно повідомляти керівників закладів освіти про виявлені факти булінгу (цькування) серед школярів.

У закладах освіти вирішальна роль у боротьбі з булінгом належить педагогам. Проте впоратися з цією проблемою вони можуть тільки за підтримки керівництва школи, батьків, представників місцевих органів влади та громадських організацій. *Для успішної боротьби з насильством у закладі освіти:*

- Усі члени спільноти мають дійти єдиної думки, що насильство, цькування, дискримінація за будь-якою ознакою, сексуальні домагання і нетерпимість у школі є неприйнятними.

- Кожен має знати про те, в яких формах може виявлятися насильство й цькування і як від нього страждають люди. Вивчення прав людини і виховання в дусі миру має бути включено до шкільної програми.

- Спільно з учнями мають бути вироблені правила поведінки у класі, а потім загальношкільні правила. Правила мають бути складені в позитивному ключі «як треба», а не як «не треба» поводитися. Правила мають бути зрозумілими, точними і короткими.

- Дисциплінарні заходи повинні мати виховний, а не каральний характер. Осуд, зауваження, догана мають бути спрямовані на вчинок учня і його можливі наслідки, а не на особистість порушника правил.

- Жоден випадок насильства або цькування і жодну скаргу не можна залишати без уваги. Учням важливо пояснити, що будь-які насильницькі дії, образливі слова є неприпустимими. Реакція має бути негайною (зупинити бійку, припинити знущання) та більш суворою при повторних випадках агресії.

- Аналізуючи ситуацію, треба з'ясувати, що трапилося, вислухати обидві сторони, підтримати потерпілого й обов'язково поговорити із кривдником, щоб зрозуміти, чому він або вона так вчинили, що можна зробити, щоб таке не повторилося. До такої розмови варто залучити шкільного психолога.

- Залежно від тяжкості вчинку можна пересадити учнів, запропонувати вибачитися, написати записку батькам або викликати їх, позбавити учня можливості брати участь у позакласному заході.

- Дітям треба пояснити, що навіть пасивне спостереження за знущаннями і бійкою надихає кривдника продовжувати свої дії. Свідки події повинні захистити жертву насильства і, якщо треба, покликати на допомогу дорослих.

- Потрібно запровадити механізми повідомлення про випадки насильства, щоб учні не боялися цього робити. Ці механізми повинні забезпечувати учням підтримку і конфіденційність, бути тактовними.

- Для успішного попередження та протидії насильству треба проводити заняття з навчання навичок ефективного спілкування та мирного розв'язання конфлікт

Система багаторівневої шкільної антибулінгової програми

Загальний рівень:

- обізнаність і залученість дорослих.

Рівень школи:

- загальношкільне опитування;
- загальношкільна конференція;
- ефективна супервізія через певний час;
- застосування дискусійних груп з працівників школи;
- формування координаційних груп представників;

На рівні класу:

- впровадження правил класу проти булінгу;
- тематичні зустрічі учнів класу;
- тематичні зустрічі учнів і батьків;

На індивідуальному рівні

- консультативні бесіди з булерами та їх жертвами;
- серйозні бесіди з батьками дітей-булерів та їх жертв;
- зробка індивідуальних планів втручання.

Сім кроків, які можна зробити вже сьогодні

1. *Навчайте схвалювати.* Навчити дітей терпимості - не надто хороша мета. Хто хоче, щоб його терпіли? Кожна людина потребує схвалення.

2. *Мисліть сучасно.* Старі методи - карати дітей, які цькують однолітків, уже в минулому. Значно дієвіше пояснювати учням, які трагічні наслідки може мати булінг. Зараз, на жаль, чимало повідомлень про підлітків, які через цькування наклали на себе руки - просто доносьте до відома учнів цю інформацію. Хіба хоче хтось із них у буквальному розумінні вбити навіть не надто приємного однокласника?

3. *Уведіть співчуття до розкладу.* Покарання винного і запобігання контакту між «задиракою» та «жертвою» - заходи епізодичні, а тому не надто дієві. Значно корисніше використовувати сучасні ефективні виховні форми роботи, метою яких є формування в учнів моральних якостей, емпатії, толерантності.

4. *Уникайте ярликів.* У жодному разі не чіпляйте на дітей «негативні ярлики». Якщо дитину вперто називати «бешкетником», їй не залишиться нічого, окрім бешкетувати на знак протесту. Говоріть лише про дії учнів, але при цьому не оцінюйте дітей особисто.

5. *Залучайте суспільство.* Діти повинні дізнатися, що цькування - це неприйнятно. А щоб повірити в це, вони повинні це почути від багатьох людей. Слід запрошувати гостей, бажано авторитетних серед молоді, можливо, навіть місцевих знаменитостей, для проведення бесід про булінг і його неприйнятність у престижних колах суспільства. Також слід створювати в учнів враження, що життя за межами школи приємне та безпечне, а не залякувати їх розповідями про те, які жахи чекають на них після закінчення школи, адже ці розповіді налаштовують на те, що невдовзі доведеться боротися за власне життя з цілим світом, і змушують заздалегідь «гострити кігті» об однокласників.

6. *Розвивайте творчі здібності.* Підійдіть до цього питання творчо. Відомо, що творчість чудово сприймають діти, а творча робота допомагає їм значно краще засвоїти те, що намагаються донести вчителі. Пов'яжіть творчість із виховною роботою. Разом із учнями напишіть сценарій та організуйте виставу, присвячену темі цькування, або ж улаштуйте виставку малюнків на цю тему.

7. *Починайте спочатку.* Запобігати цькуванню треба починати на рівні дитячого садка. Починати в початковій школі вже занадто пізно. На самому початку потрібно навчати дітей вільно та зрозуміло висловлювати свої почуття. Крім того, важливо пояснити дітям, що жертву цькування слід захистити, навіть якщо всі навколо байдуже спостерігають за її стражданнями. А доки викоринити цькування не вдалося (а такий стан речей вочевидь триватиме ще багато-багато років), залишається навчати дітей опиратися йому. Головне, що при цьому варто пояснити, - слова самі по собі нічого не означають, важливі лише емоції, які ми пов'язуємо з певним словом. Адже якщо, наприклад, у батьків є дивна звичка лагідним голосом говорити дитині «ти мій дурник» - дитина вважатиме слово «дурник» схвальним, доки не зіштовхнеться з ним поза своєю родиною. А якщо ситуація цілком залежить від наших емоцій - нам цілком до снаги її змінити.

Дізнайтеся більш докладно про:

- **Стратегію безпечних шкіл.** Ця комплексна стратегія передбачає наявність у кожній школі “Групи за безпечні і приязні школи”, шкільних ресурсів, навчання для вчителів і директорів, а також партнерство з телефонною службою допомоги дітям Kids Help Phone. ontario.ca/acceptingschools

- **Опитування батьків щодо атмосфери у школі.** Це опитування є в наявності на 22 мовах. www.edu.gov.on.ca/eng/safeschools/climate.html

- **Підхід до дисципліни в провінції Онтаріо.** “Прогресивні дисциплінарні заходи” охоплюють всю школу і сприяють створенню позитивної атмосфери у школі. Вони дають змогу директорові вибирати належні заходи для реагування на невідповідну поведінку учнів. Вони також пропонують учням різні види підтримки для заохочення позитивної поведінки. Ця політика докладно пояснюється за адресою www.edu.gov.on.ca/extra/eng/ppm/145.pdf

- **Кодекс поведінки.** У цьому довіднику до Кодексу поведінки провінції Онтаріо визначаються ролі і сфери відповідальності кожного у шкільній громаді, включно з учнями, батьками, персоналом школи і партнерами у громаді. www.edu.gov.on.ca/eng/safeschools/code.html

- **Політика Онтаріо щодо попередження та втручання у випадку булінгу.** У цьому документі визначається, що очікується від шкільних рад щодо розробки і впровадження їх політики попередження булінгу та втручання у випадку таких інцидентів. www.edu.gov.on.ca/extra/eng/ppm/144.pdf

- **Стратегія справедливої та всеохоплючої освіти.** Вона визначає, яким чином міністерство, шкільні ради і школи підтримують справедливу та всеохоплючу освіту у школах провінції Онтаріо. www.edu.gov.on.ca/eng/policyfunding/equity.html

- **Нагороди Прем'єр-міністра провінції для приязних шкіл.** Цією нагородою відзначаються до 10 колективів за безпечні і приязні школи,

за їх виняткову та інноваційну роботу при створенні безпечної і приязної атмосфери у школі. www.edu.gov.on.ca/eng/safeschools/award.html

- Телефонна служба допомоги дітям **Kids Help Phone** Ця конфіденційна служба допомоги працює цілодобово і без вихідних. Відвідайте www.kidshelpphone.ca або зателефонуйте за номером **1-800-668-6868**.

8. СВІТОВИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ

Створення дієвого правового механізму протидії явищу булінгу вимагає врахування зарубіжного досвіду, адже дана проблема не має кордонів і тема безпеки освітнього простору постає навіть у соціально-благополучних країнах. У розвинутих країнах відповідні дослідження розпочались ще у 80-ті з подальшим закріпленням проблематики «school violence» у законодавстві. Сьогодні, найсуровіше «дитяче» законодавство мають такі країни як Індія, Ірландія та Сінгапур – тюремне покарання в них стає можливим вже з 7-ми років. У Великобританії, Швейцарії, США та Австралії до в'язниці саджають з 10 років (наприклад, у штаті Пенсильванія суд встановив довічне ув'язнення 11-річному засудженому, який застрелив вагітну жінку).

Говорячи про світовий досвід із розв'язання даного питання, варто відзначити, що однією з перших країн, де про проблему булінгу почали говорити на національному та законодавчому рівнях стала Швеція. Тут, окрім законів, що захищають жертв цькування, впроваджено закріплену в законодавстві системну профілактичну роботу, яку здійснюють державні установи та некомерційні організації, на кшталт, «Friends». Доволі дієвим способом протидії цькуванню в Швеції став так званий «Метод Фарста», що полягає у створенні в школах спеціальних «антибулінгових» команд з учнів та вчителів, задачею яких є захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. До подібних команд відбирають школярів з лідерськими якостями та призначають їм по кілька підшефних з молодших класів. Кожен «лідер» повинен хоча б раз за день підходити до ввірених йому учнів, дізнаватися, чи все гаразд та давати зрозуміти про готовність допомогти у вирішенні проблем зі цькуванням.

Найефективнішою антибулінговою програмою визнано норвежську загальнонаціональну програму Дена Ольвеуса, результати багатолітнього моніторингу якої продемонстрували свою дієвість – вона на 30-50% знижує кількість інцидентів, пов'язаних з цькуванням. Одночасно знижуються й показники антисоціальної поведінки, включаючи пияцтво, крадіжки, вандалізм тощо, а також покращується загальний клімат в школах. Секрет успіху полягає в системному підході до проблеми булінгу: психолог та вчений Ден Ольвеус наполягає на важливості роботи з усім набором соціальних ролей: так званий «bullying circle» складають не лише жертва та агресор, а й прибічники та пасивні спостерігачі. Дана програма засновується на принципах, що передбачають створення теплого та позитивного шкільного (в ідеалі – і домашнього) середовища та ставить акцент не на покаранні, а на заохоченні до мирного співіснування з твердими рамками і обмеженнями неприйнятної поведінки. Реалізація комплексу інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій передбачає три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та

індивідуальний. За рішенням уряду Норвегії програма Д. Ольвеуса була включена до реалізації у всіх школах як обов'язкова.

До слова, в школах Швеції та Норвегії на початку кожного навчального року укладається трьохсторонній договір, який підписує учень (навіть першокласник!), батьки та адміністрація школи. Мета цього договору – запобігти неприйнятній та агресивній поведінці в школі. Так, кожен школяр попереджається про те, що він не має право погрожувати словом чи ділом іншим учням, наносити фізичну або психологічну шкоду однокласникам, псувати їх майно. В іншому випадку шкільний фахівець і директор школи мають право за першої ж нагоди поставити винного на облік до поліції, а за поведінку малюків повністю відповідатимуть їхні батьки. Крім того, батьки зобов'язуються вирішувати проблеми такого роду разом зі шкільними психологами.

У Великобританії реалізується програма Делвіна Таттума, багато в чому подібна до розробок Д. Ольвеуса, що включає в себе три стадії: роботу з кризою, інтервенцію і профілактику. Щотижня в британських школах проходить урок персональної та соціальної освіти (Personal and Social Education), під час якого, серед іншого, обговорюються міжособистісні проблеми в класі. Така командна робота сприяє зниженню ризику булінгу. Примітно, що окрім спеціальних уроків у школах обов'язково також діють антибулінгові програми, які контролюють порядок і поза школою. Наприклад, у багатьох школах розроблено спеціальні карти (найчастіше онлайн-карти), на яких діти відзначають місця, де до них приставали булери. У міру того, як ця карта оновлюється, вчителі патрулюють нові небезпечні місця. Дуже часто школи самі влаштовують гуртки взаємодопомоги, де старші учні, які стикалися з цькуванням, розповідають молодшим, як це подолати.

Відповідно до закону (Education and Inspections Act), в усіх державних школах повинен бути статут, що регламентує правила та заходи попередження булінгу серед учнів. Вчителі, учні та їх батьки повинні бути неодмінно обізнані про цей документ. Крім того, згідно з законом про боротьбу з дискримінацією (Equality Act), працівники шкіл зобов'язані запобігати знущанням. У разі надходження скарги слідує покарання кривдника, виходячи із серйозності його дій – від дисциплінарних заходів до звернень до поліції. Кожна школа виробляє чіткі санкції відносно агресорів, аж до виключення зі школи. У деяких початкових школах організується так званий «шкільний суд», де комісія, що складається з представників школярів і педагогічного колективу, розбирає скарги на булінг і визначає «міру покарання».

У Великобританії до боротьби з булінгом у кіберпросторі долучилось представництво Facebook, організувавши роботу «відповідальних за інтернет» при кожній середній школі, а в 2014 р. у співпраці з Йельським університетом Facebook запустив спеціальний онлайн-проект «Центр із запобігання булінгу».

В свою чергу, Фонд принца Вільяма оголосив про старт проекту, який навчає дітей 11-16 років протидії онлайн-цькуванню.

Канада після визнання проблеми булінгу одразу ж почала підготовку відповідного законодавства, що передбачала розробку Міністерством освіти політики та вказівок відносно профілактики булінгу, застосування дисциплінарних заходів за неадекватну поведінку, включаючи більш серйозне покарання за повторне цькування. Наразі в Канаді можуть накладатися штрафи навіть на свідків булінгу, які не розповіли про це відповідальним особам або тим, хто може втрутитися у ситуацію. Також, відповідно до федерального закону «Про учбові заклади» (2011 р.) в кожній школі повинні проводитись щорічні тижні обізнаності про булінг («Bullying awareness week») та організовуватись навчання протидії цьому явищу. У 2015 р. було оновлено Канадський федеральний кримінальний кодекс і до правопорушень включили кібербулінг. Важливо, що в Канаді широко застосовуються методи ранньої психодіагностики дитячої агресивності, що дозволяють передбачити та частково коригувати майбутню поведінку потенційно проблемної дитини.

В США жоден федеральний закон безпосередньо не торкається булінгу, проте частково дана проблема відображається в основних положеннях «дискримінаційних» законів, що забороняють цькування з приводу раси, національного походження, кольору, статі, віку, інвалідності або релігії. Власні антибулінгові закони діють у всіх штатах, кожен з яких проводить місцеву політику щодо вирішення даної проблеми. Відповідні закони та правові акти, що регулюють різноманітні аспекти проблеми, фокусуються як на індивідуальній, так і на шкільній відповідальності за безпеку, надаючи належне питанню анонімності та конфіденційності. Піковий період розробок та впроваджень антибулінгових законів у Сполучених Штатах припав на 1999–2010 роки, тоді державні законодавчі органи запровадили або внесли поправки до більш ніж 120 законопроектів щодо цькування та пов'язаної з ним поведінки. У 2011 році Департамент освіти США розробив концептуальні засади для оцінки законів і політики щодо боротьби з булінгом у 46 штатах, на основі яких було проведено низку досліджень та подано звіт з аналізом правового змісту практик з метою представлення передового досвіду. Ключове завдання полягало в тому, щоб виявити ті штати, в яких імплементація законів призвела до суттєвого зниження випадків булінгу на практиці. Вдосконалення існуючого законодавства триває й надалі. З 2010 року Міністерство освіти США публікує спеціальні «Dear Colleague Letters» – стратегії для викладачів, що деталізують обов'язки державних шкіл у напрямку реалізації антибулінгової політики. Усю інформацію про відповідні загальнодержавні та місцеві закони розміщено на федеральному веб-сайті з профілактики булінгу www.StopBullying.gov.

Досить довго йшла до визнання проблеми булінгу на законодавчому рівні Японія. Причиною цьому стала культурна специфіка країни – цькування завжди сприймалося японцями як явище цілком прийнятне в

шкільному середовищі (насамперед мова йде про хлопчиків, позаяк дівчата довгий час до школи не ходили). Так, вважалося, що знущання однолітків мають загартувувати характер, а тому жалітися на подібні вчинки збоку однокласників було принизливо та ганебно. Передбачалось, що той, хто не в змозі впоратися з цькуванням самостійно не буде спроможний у майбутньому захищати ні своїх близьких, ні батьківщину.

Перший закон про розвиток заходів запобігання булінгу було прийнято у 2013 році. До цього кроку японський уряд підштовхнули масові громадські обурення з приводу відсутності належної реакції з боку владних структур на численні інциденти (у тому числі зі смертельними наслідками) та факту політики їх замовчування. Сьогодні, діючий закон зобов'язує шкільну адміністрацію повідомляти про серйозні випадки цькування поліцію. Навчальні заклади при цьому мають утворювати дієву організаційну структуру з протидії булінгу в школі, зокрема, передбачено створення спеціальної комісії для розслідування причин та наслідків прикрих випадків, а також вироблення шкільної політики щодо запобігання цькувань. Окрім цього, влада замовляє регулярний моніторинг соціальних мереж та інших інтернет-платформ на предмет цькування дітей в онлайн-просторі.

Загалом, в цивілізованому світі булінг розглядають як доволі серйозну соціально-педагогічну проблему сьогодення – проводяться наради на рівні міністрів освіти, виробляються законодавчі заходи у напрямку його профілактики тощо. Проблематиці булінгу присвячено кілька великих національних і міжнародних серверів, зокрема: Bullying, org, Bullying Online, Stop bullying, Bullying net, www.bullying.com.uk та ін., де можна отримати кваліфіковану консультацію спеціаліста. Зарубіжна практика демонструє, що ефективно запобігання проявам булінгу в закладах освіти вимагає злагодженої організації як внутрішньосистемної, так і міжвідомчої взаємодії, в основі якої лежить чітка законодавча та нормативна база.

9. ПОРАДИ БАТЬКАМ

Роль батьків полягає в тому, щоб: підтримувати у дитини адекватну самооцінку; не піддавати її постійній опіці (гіперопіці); щоденно цікавитися у дитини не тільки навчальними досягненнями (оцінками), але і тим, як пройшов день (які відбувалися події протягом дня, особливо на перервах); запитувати про те, які у неї стосунки з однокласниками та вчителями; у яких заходах класу вона брала участь; чи спілкується вона зі старшими або молодшими дітьми.

Якщо батьки помітили будь-які проблеми, серйозно поставтеся до них, проведіть щирі бесіди з дитиною, при необхідності зверніться до вчителів/практичного психолога/соціального педагога. Якщо конфлікт не масштабний (стосується тільки двох дітей), дозвольте дитині самій вирішити його, підкажіть як краще це зробити, що і кому сказати: хай вона вчиться відстоювати свої інтереси, захищати себе самостійно (якщо це в її силах). У випадках, коли насилля, цькування вже почалося і в ваших силах усунути причини їх виникнення, допоможіть їй. Якщо, припустимо, обзивають через пишні форми, запишіть сина/дочку в спортивну секцію або купіть абонемент до спортивного залу, подбайте про її здоров'я і менш калорійне харчування. Якщо дитина поводить себе невпевнено – допоможіть їй відчувати себе впевненіше. Домовтеся з педагогом, щоб ваша дитина постійно брала участь у громадських заходах — це допоможе їй стати більш комунікабельною і впевненою, додасть соціального статусу. Поцікавтеся, які додаткові заняття відвідують її друзі, можливо їй захочеться також там бути, запишіть її на одне з таких занять. У складних випадках, коли учень стає відторгненим, ізольованим у класі – повідомте педагогів про недопустимість такої ситуації в освітньому середовищі, обговоріть стратегії допомоги. Відверто поговоріть з сином/дочкою, чи зможе він/вона самостійно впоратися з ситуацією/провокацією з боку однокласника/однокласників. Допоможіть їй відчувати себе впевненіше. Пам'ятайте: дитина завжди має відчувати підтримку і любов з вашого боку.

Моя дитина є жертвою булінгу. Що мені робити?

Вислухайте свою дитину і запевніть її, що вона має право бути у безпеці.

Докладно з'ясуйте факти. Занотуйте, що і коли трапилось.

Допоможіть вашій дитині зрозуміти, що є різниця між “донести”, “пліткувати” чи “розповісти” і доповісти. Щоб доповісти, потрібна сміливість. Доповідають не для того, щоб створити проблеми для іншого учня, а для того, щоб захистити всіх учнів.

- Домовтеся про зустріч для бесіди з учителем вашої дитини/підлітка, іншим вчителем, якому ваша дитина/підліток довіряє, або директором чи заступником директора школи.

- Хоча це й важко, намагайтеся зберігати спокій, щоб ви могли підтримати вашу дитину і запланувати разом з нею порядок дій.

- Дотримуйтеся свого плану. Слідкуйте за поведінкою вашої дитини. Якщо ваші зустрічі з персоналом школи не допомогли зупинити булінг, прийдіть до школи ще раз і поговоріть з директором. Виконуйте ті кроки, що були узгоджені на зустрічі.

- Поговоріть з інструктором або тренером, якщо булінг має місце під час позашкільної діяльності чи спортивних заходів.

- Зверніться до поліції, якщо булінг містить кримінальну поведінку, таку як напад із сексуальною метою або застосування зброї, або якщо загроза безпеці вашої дитини знаходиться у самій громаді, а не у школі.

Як я можу допомогти своїй дитині справитися із булінгом?

Співпрацюючи з освітнім закладом, щоб допомогти своїй дитині чи підлітку подолати проблему булінгу, ви показуєте власним прикладом і відкрито заявляєте, що булінг – це погано.

Незалежно від віку, ви можете допомогти, заохочуючи свою дитину говорити з вами про булінг і даючи такі поради:

- Зберігай спокій і *обійди* ситуацію.
- *Розкажи дорослому*, якому ти довіряєш – вчителю, директору, водію шкільного автобуса чи завідувачці їдальні про те, що трапилося, або повідом про це анонімно.

- *Поговори про це* із своїми братами чи сестрами, або з друзями, щоб тобі не здавалося, що ти самотній.

- *Зателефонуй до служби допомоги дітям* Kids Help Phone за номером 1-800-668-6868 або зайді на www.kidshelpphone.ca

Що робити, якщо дитина потерпає від булінгу?

1. Зібрати докази цькування. Найважливішими є показання свідків, а також відео та аудіозаписи булінгу. Це все матиме значення як доказова база.

2. Звернутися до класного керівника: розповісти, що відбувається, хто це робить, у який спосіб та іншу додаткову інформацію. На це мають відреагувати в навчальному закладі.

3. Написати заяву на ім'я директора освітнього закладу.

4. Якщо адміністрація освітнього закладу проблему не розв'язує – звернутися в поліцію та написати заяву. До неї додати зібрані раніше докази.

Що робити, якщо ваша дитина стала жертвою булінгу?

- Зберігайте спокій, будьте терплячими, не потрібно тиснути на дитину.

- Поговоріть з дитиною, дайте їй зрозуміти, що ви не звинувачуєте її в ситуації, що склалася, готові її вислухати і допомогти.

- Запитайте, яка саме допомога може знадобитися дитині, запропонуйте свій варіант вирішення ситуації.

- Поясніть дитині, до кого вона може звернутися за допомогою у разі цькування (психолог, вчителі, керівництво школи, старші учні, батьки інших дітей, охорона, поліція).

- Повідомте керівництво навчального закладу про ситуацію, що склалася, і вимагайте належного її урегулювання.
- Підтримайте дитину в налагодженні стосунків з однолітками та підготуйте її до того, що вирішення проблеми булінгу може потребувати певного часу.
- У разі, якщо вирішити ситуацію з булінгом на рівні школи не вдається – повідомте поліцію!

Що робити, якщо ваша дитина агресор?

- Відверто поговоріть з дитиною про те, що відбувається, з'ясуйте мотивацію її поведінки.
- Уважно вислухайте дитину, з повагою поставтеся до її слів.
- Поясніть дитині, що її дії можуть бути визнані насильством, за вчинення якого настає відповідальність.
- Чітко і наполегливо попросіть дитину припинити таку поведінку, але не погрожуйте обмеженнями і покараннями. Повідомте їй, що будете спостерігати за її поведінкою.
- Зверніться до шкільного психолога і проконсультуйтеся щодо поведінки своєї дитини під час занять – агресивна поведінка і прояви насильства можуть бути ознакою серйозних емоційних проблем.

Пам'ятка для батьків

«Як припинити третирування дитини в школі та допомогти їй»

1. Передусім необхідно вдома ліквідувати атмосферу, що сприяє перетворенню дитини на «жертву». Ніякої надмірної опіки чи, навпаки, деспотизму, покарань та побиття за провину.

2. Окрім того, необхідно обов'язково запитувати дитину, як справи в школі, маючи на увазі не лише оцінки, а й відносини з однокласниками. Обережно ставте запитання, оскільки цькування може бути не лише відкритим, а й прихованим, пасивним, наприклад: не бажання сидіти за однією партою, грати в одній команді, ігнорування тощо. Якщо ви відчули певні негаразди, поговоріть з дитиною та її класним керівником.

3. Якщо булінг уже відбувся, зважте його масштаби. Якщо це проблема між двома дітьми, яка може бути залагоджена власними силами, краще надати дитині можливість самостійно розібратися та навчитися самостійно відстоювати власні інтереси.

4. Якщо третирування набуло вже великих розмірів, проаналізуйте разом з дитиною, чи зможе вона сама захистити себе та відновити свій авторитет у класі. Наприклад, якщо дитину дражнять через надмірну вагу, варто записати її на спортивну секцію.

5. Якщо ваша дитина дуже скромна та невпевнена у собі – допоможіть їй стати впевненою, адже підвищення самооцінки робить людину врівноваженою та терпимою до цькувань оточуючих. З'ясуйте, які гуртки відвідують її однокласники, чим займаються у позаурочний час. Можливо, вашій дитині теж захочеться відвідувати якусь із цих секцій, у результаті чого вона зможе встановити контакт із деякими однокласниками.

Заохочуйте дитину до активної участі в загальношкільних заходах, які зближують дітей та допомагають їм набути впевненості у собі.

6. У особливо важких випадках, якщо ваша дитина з певних причин стала вигнанцем у класі, приверніть увагу класного керівника та шкільного психолога до проблеми. У цьому випадку вам необхідна буде допомога фахівців.

Дії батьків у разі вербального булінгу.

Передусім учіть своїх дітей поваги. На прикладі власної моделі поведінки зміцнюйте їхню думку про те, що кожен заслуговує доброго ставлення: дякуйте вчителям, хваліть дитину та її друзів, виявляйте добре ставлення до працівників магазинів, бібліотек, транспорту, будь-яких закладів. Розвивайте самоповагу дітей і вчіть їх цінувати свої сильні сторони. Найкращий захист, який можуть запропонувати батьки, - це зміцнення почуття власної гідності й незалежності своєї дитини та її готовності вжити заходи в разі потреби. Обговорюйте й практикуйте безпечні, конструктивні способи реагування вашої дитини на слова або дії булера. Розом придумайте основні фрази, які дитина може сказати своєму кривднику переконливим, але не ворожим тоном, наприклад: «Твої слова неприємні», «Дай мені спокій», або «Відчепись», «Ти робиш мені боляче, я можу зробити тобі так само», «Я не буду терпіти знущання».

Якщо дитина повідомляє вам, що вона або ще хтось піддається знущанням, булінгу, підтримайте її, похваліть за те, що вона набралася сміливості й розповіла вам про це, зберіть інформацію (але не варто сердитись і звинувачувати саму дитину). Наголосіть на різниці між доносом із метою просто завдати комусь неприємностей та відвертою розмовою з дорослою дитиною, яка може допомогти. Завжди вживайте заходи проти знущань, булінгу, особливо якщо насильство набуває важких форм або постійного характеру, зв'яжіться з учителем, соціальним педагогом, психологом або директором школи вашої дитини, щоб контролювати ситуацію доти, доки вона не припиниться.

Дії батьків у разі фізичного булінгу

Якщо ви підозрюєте, що вашу дитину піддають фізичному насильству, почніть випадкову розмову – спитайте, як справи в школі, що відбувається під час перерви, по дорозі додому. На основі відповідей з'ясуйте в дитини, чи поведив хто-небудь себе образливо стосовно неї. Намагайтеся стримувати емоції. Наголосіть на важливості відкритого, постійного зв'язку дитини з вами, учителями або шкільним психологом. Документуйте дати і час інцидентів, пов'язані зі знущаннями, відповідну реакцію залучених осіб та їхніх дій. Не звертайтеся до батьків розбишак, щоб вирішити проблему самостійно. Якщо фізичне насильство над вашою дитиною продовжується й вам потрібна додаткова допомога за межами школи, зверніться до місцевих правоохоронних органів. Є закони про боротьбу із залякуванням і домаганнями, які передбачають оперативні корегувальні дії.

Дії батьків у разі кібербулінгу

Повідомлення образливого характеру можуть поширюватись анонімно й швидко, що призводить до цілодобового кіберзалякування, тому спочатку встановіть домашні правила користування Інтернетом. Домовтеся з дитиною про тимчасові обмеження, що відповідають віку. Будьте обізнаними щодо популярних і потенційно образливих сайтів, додатків і цифрових пристроїв перш ніж ваша дитина почне використовувати їх. Дайте дитині знайти, що ви маєте намір відстежувати її діяльність в Інтернеті. Скажіть їй про те, що коли вона піддається кіберзалякуванню, то не повинен реагувати або провокувати кривдника. Замість цього їй необхідно повідомити про все вам, щоб ви змогли роздрукувати провакаційні повідомлення, враховуючи дати і час їхнього отримання. Повідомте про це в школі та Інтернет-провайдеру. Якщо кіберзалякування загострюється й містить погрози та повідомлення явного сексуального характеру, зверніться до правоохоронних органів.

ДОДАТКИ

Рекомендації МОН України щодо протидії булінгу

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги, 10, м. Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96
E-mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Департаменти (управління) освіти і
науки обласних, Київської міської
державних адміністрацій

Рекомендації для закладів освіти
щодо застосування норм Закону України
«Про внесення змін до деяких законодавчих
актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII

Шановні колеги!

Верховною Радою України було прийнято Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», зокрема вказаним нормативно-правовим актом внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та Закону України «Про освіту» (далі – Закон) які направлені на удосконалення відносин у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Звертаємо увагу департаментів (управлінь) освіти і науки обласних та Київської міської державних адміністрацій на необхідність доведення до відома та безумовного виконання керівниками органів управління освіти, керівниками закладів освіти, педагогічними, науково-педагогічними, працівниками, іншими учасниками освітнього процесу законодавчих вимог у зв'язку із прийняттям Закону. Текст закону розміщено на офіційному веб-сайті Верховної Ради України за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

Враховуючи викладене, Міністерство освіти і науки України на доповнення до листа від 29.12.2018 № 1/9-790 надсилає рекомендації для закладів освіти щодо застосування змін в законодавстві.

Згідно із Законом, булінг (цькування) – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
№1/11-881 від 29.01.2019

Департамент освіти і науки
30.01.2019 № 063/1265

освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

З метою створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти має бути запроваджений комплексний підхід у сфері запобігання та протидії проявам булінгу (цькування).

У комплексному підході можна відзначити два ключових напрями: управлінський і просвітницький.

Управлінський напрям – це аналіз ситуації в закладі освіти, розробка правил поведінки, алгоритмів дій, плану заходів, здійснення моніторингу його реалізації та безпечності, комфортності освітнього середовища тощо.

Управлінський напрям реалізується керівником закладу освіти та включає такі заходи:

1. Перевірку приміщень, території закладу освіти з метою виявити місця, які потенційно можуть бути небезпечними та сприятливими для вчинення булінгу (цькування), та організацію належних заходів безпеки (пост охорони, контрольно-пропускний режим, спостереження за місцями загального користування (їдальні, коридори, роздягальні, ігрові майданчики, шкільні подвір'я тощо) і технічними приміщеннями).

2. Розробку, затвердження та оприлюднення плану заходів, які пов'язані з запобіганням та протидією булінгу (цькуванню) в закладі освіти. В першу чергу, ці заходи мають бути спрямовані на формування стійкого переконання в учасників освітнього процесу щодо неприпустимості булінгу (цькування) в міжособистісних стосунках і мати практичний характер (забезпечувати набуття умінь та навичок ненасильницької поведінки). Планування заходів з метою запобігання та протидії булінгу (цькуванню) в закладі освіти необхідно проводити на основі вивчення причин та умов виникнення можливих ситуацій, а також ймовірних ризиків проявів протиправної поведінки (насильницької поведінки). Вивчення ситуації в закладі освіти та координація дій допоможе розробити такий план дій, який відповідатиме реальним потребам і враховуватиме реальні ресурси закладу освіти. У план заходів можна включити: тренінги, тематичні зустрічі та заняття, круглі столи, бесіди, консультації, спільні перегляди та обговорення тематичних відеосюжетів всіма учасниками освітнього процесу щодо ненасильницьких методів поведінки та виховання, вирішення конфліктів, управління власними емоціями та подолання стресу тощо.

План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладі освіти, розробляється та затверджується керівником закладу освіти з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів):

- Національної поліції України;
- центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я (Міністерства охорони здоров'я);

– головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику (Міністерства юстиції);

– служб у справах дітей;

– центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

3. Розгляд та неупереджене з'ясування обставин випадків булінгу (цькування) в закладі освіти відповідно до заяв, що надійшли.

Керівник закладу освіти повинен довести до відома здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних, працівників, батьків та інших учасників освітнього процесу щодо їх обов'язку повідомляти керівника закладу про випадки булінгу (цькування), учасниками або свідками якого вони стали, або підозрюють про його вчинення по відношенню до інших осіб за зовнішніми ознаками, або про які отримали достовірну інформацію від інших осіб. Відповідно до такої заяви керівник закладу видає рішення про проведення розслідування із визначенням уповноважених осіб. Для прийняття рішення за результатами розслідування керівник закладу освіти створює наказом комісію з розгляду випадків булінгу (цькування) (далі – Комісія) та скликає засідання. До складу такої Комісії можуть входити педагогічні працівники, (у тому числі психолог, соціальний педагог), батьки постраждалого та булера, керівник закладу та інші зацікавлені особи. Якщо Комісія визнала, що це був булінг (цькування), а не одноразовий конфлікт чи сварка, тобто відповідні дії носять систематичний характер, то керівник закладу освіти зобов'язаний повідомити уповноважені підрозділи органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Службу у справах дітей.

У разі, якщо Комісія не кваліфікує випадок як булінг (цькування), а постраждалий не згодний з цим, то він може одразу звернутись до органів Національної поліції України із заявою, про що керівник закладу освіти має повідомити постраждалого.

Рішення Комісії реєструються в окремому журналі, зберігаються в паперовому вигляді з оригіналами підписів всіх членів Комісії.

Потерпілий чи його/її представник також можуть звертатися відразу до уповноважених підрозділів органів Національної поліції України (ювенальна поліція) та Служб у справах дітей з повідомленням про випадки булінгу (цькування).

4. Налагодження роботи психологічної служби закладу освіти, зокрема в частині підвищення кваліфікації практичного психолога, соціального педагога та формування вмінь і навичок щодо виявлення, протидії та попередження булінгу (цькування).

Варто пам'ятати, що булінг (цькування) негативно впливає на фізичне та психічне здоров'я всіх учасників цього процесу, тому керівник закладу освіти за будь-якого рішення комісії з розгляду випадків булінгу (цькування) забезпечує виконання заходів для надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг (цькування), стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування).

Психологічний супровід таких осіб здійснює соціальний педагог у взаємодії із практичним психологом. З цією метою можна запровадити консультаційні години у практичного психолога і соціального педагога, скриньки довіри, оприлюднення телефонів довіри, зокрема:

- Дитяча лінія 116 111 або 0 800 500 225 (з 12.00 до 16.00);
- Гаряча телефонна лінія щодо булінгу 116 000;
- Гаряча лінія з питань запобігання насильству 116 123 або 0 800 500 335;

- Уповноважений Верховної Ради з прав людини 0 800 50 17 20;
- Уповноважений Президента України з прав дитини 044 255 76 75;
- Центр надання безоплатної правової допомоги 0 800 213 103;
- Національна поліція України 102.

5. Проведення регулярного моніторингу безпечності та комфортності закладу освіти та освітнього середовища шляхом опитування, анкетування та вжиття відповідних заходів реагування.

Просвітницький напрям – це системна робота з інформування, роз'яснення з метою формування навичок толерантної та ненасильницької поведінки, спілкування та взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Просвітницький напрям реалізується за участі педагогічних, науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти, батьків та інших учасників освітнього процесу, шляхом організації тематичних заходів, зустрічей, бесід, консультацій. Принципи дотримання прав людини, толерантної поведінки, недискримінації, співробітництва та взаємоповаги рекомендовано зробити наскрізними темами для таких заходів та інших форматів роботи з попередження булінгу (цькування). Залучення громадських, батьківських, молодіжних організацій, представників служб у справах дітей та Національної поліції України (ювенальна превенція) дасть можливість урізноманітнити таку роботу та зробити її цікавішою. Результатом просвітницької роботи має бути знання всіма учасниками освітнього процесу своїх прав та можливостей, способів дій та реагування на випадки булінгу (цькування) свідками, учасниками або об'єктом якого вони стали або могли стати.

Керівник закладу освіти зобов'язаний забезпечити оприлюднення на веб-сайтах, на дошках оголошень та при проведенні інструктажів для всіх працівників закладу освіти:

- правил поведінки здобувачів освіти в закладі освіти;
- плану заходів закладу освіти, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню);
- процедури подання учасниками освітнього процесу заяв про випадки булінгу (цькування) в закладі освіти (форма заяви, примірний зміст, терміни та процедуру розгляду відповідно до законодавства тощо);
- порядку реагування на доведені випадки булінгу (цькування) в закладі освіти та відповідальність осіб, причетних до булінгу (цькування).

До функцій засновника закладу освіти або уповноваженої ним особи відповідно до Закону належить здійснення контролю за виконанням плану

заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькування) в закладі освіти та розгляд скарг про відмову у реагуванні на випадки булінгу (цькування) за відповідними заявами. Для виконання цих функцій рекомендовано призначити відповідальну особу з числа педагогічних працівників та на своїх веб-сайтах оприлюднити інформацію, хто виконує відповідну функцію та процедуру подання заяв.

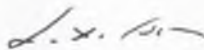
Крім того, згідно з КУпАП булінг (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладання штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів, або від 20 до 40 годин громадських робіт. Якщо булінг (цькування) вчинено групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, штраф становитиме від 100 до 200 неоподатковуваних мінімумів або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин. Булінг (цькування), вчинений малолітньою або неповнолітньою особою, тягне за собою накладання штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють.

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу тягне за собою накладення на нього штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до 1 місяця з відрахуванням до 20 процентів заробітку.

Принагідно зазначаємо, що Міністерством освіти і науки України разом із партнерами було розроблено он-лайн курс «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти», на який вже відкрито реєстрацію за посиланням: <https://prometheus.org.ua/courses/> (розділ «Відкрито реєстрацію»).

Мета курсу – навчити освітян розпізнавати ситуації булінгу (цькування) та вчасно і правильно реагувати на його прояви в освітньому середовищі. Курс є повністю безкоштовним, а після успішного виконання завдань курсу можна буде отримати сертифікат про його завершення.

Т.в.о. Міністра

Павло ХОБЗЕЙ

Стратегія захисту дітей від насильства

Вступ

Головним правилом для всіх дій працівників закладу є необхідність діяти в найкращих інтересах дитини. Кожний працівник повинен ставитися до дітей з повагою та враховувати їхні потреби. Використання працівником будь-якої форми насильства проти дитини є неприйнятним. Для досягнення цього працівники закладу повинні діяти відповідно до чинного законодавства та внутрішніх правил закладу в межах своїх повноважень.

Розділ I. Визначення термінів

§ 1

1. Працівник закладу – особа, яка працює в закладі згідно з трудовою угодою або за контрактом.

2. Дитина – будь-яка особа віком до 18 років.

3. Особа, уповноважена представляти дитину – один з її рідних або прийомних батьків, або законний опікун.

4. Дозвіл батьків (опікунів) означає дозвіл, наданий хоча б одним з батьків дитини. Проте якщо між батьками дитини немає згоди, їм має бути повідомлено, що питання повинно бути вирішено в родині або опікунському суді.

5. Насильство проти дитини розуміється як дії проти дитини, що підлягають покаранню та є забороненими, скоєні будь-якою особою, зокрема працівником закладу, або дії, які загрожують благополуччю дитини, зокрема неналежний догляд за нею.

6. Особа, відповідальна за Інтернет – працівник закладу, призначений його керівником для контролю за користуванням дітьми мережею Інтернет на території закладу та їх безпеку під час такого користування.

7. Особа, відповідальна за реалізацію «Стратегії захисту дітей від насильства» (далі – Стратегії) – працівник закладу, призначений його керівником для контролю за її виконанням.

8. Особисті дані дитини – будь-яка інформація, за допомогою якої можна ідентифікувати дитину.

Розділ II. Визначення чинників ризику насильства проти дитини та реагування на них

§ 2

1. Працівники закладу мають знати чинники ризику насильства проти дитини та звертати на них увагу в рамках своїх службових обов'язків.

2. Якщо виявлено чинники ризику, працівники закладу повинні повідомити про них батькам і надати їм інформацію про можливості для отримання підтримки, а також заохотити їх до вирішення проблеми.

3. Працівники повинні контролювати стан і благополуччя дитини.

Розділ III. Порядок реагування у випадках насильства проти дітей

§ 3

Якщо працівник закладу підозрює, що дитина стала жертвою насильства, він повинен надати інформацію про це в письмовій формі класному керівнику (педагогу-консультанту, психологу або керівнику закладу).

§ 4

1. Педагог-консультант (психолог) викликає батьків або опікунів дитини, яка може бути жертвою насильства, і повідомляє їм про це.

2. Педагог-консультант (психолог) повинен підготувати опис ситуації дитини в освітньому закладі та в родині на підставі своїх розмов з дитиною, вчителями, вихователями та батьками і розробити план допомоги дитині.

3. План допомоги має включати рекомендації з таких питань:

a. вжиття заходів для забезпечення безпеки дитини, у т.ч. повідомлення компетентних служб про можливий випадок насильства;

b. підтримка, яку освітній заклад повинен запропонувати дитині;

c. направлення дитини до спеціалізованого центру для отримання допомоги (за потреби).

§ 5

1. У більш складних випадках (пов'язаних із сексуальним насильством, жорстоким фізичним або психологічним насильством) керівник закладу повинен створити групу реагування, до складу якої можуть входити психолог-консультант, вихователь або класний керівник дитини, керівник та інші працівники закладу, обізнані із ситуацією або добре знайомі з дитиною (надалі – група реагування).

2. Група реагування повинна підготувати план надання допомоги дитині, який відповідає вимогам, зазначеним у п. 3, § 4 Стратегії, та базується на матеріалах, підготовлених психологом-консультантом закладу, та іншій інформації, отриманої членами групи.

3. Якщо про можливий випадок насильства проти дитини повідомляється її батькам або опікунам, створення групи реагування є обов'язковим. Група має призначити батькам або опікунам зустріч для обговорення проблеми, під час якої батькам або опікунам може бути повідомлено про те, що можливий випадок насильства буде розслідуватися зовнішньою організацією для забезпечення об'єктивності розслідування. Необхідно вести протокол такої зустрічі.

§ 6

1. Педагог-консультант повинен представити план надання допомоги дитині її батькам або опікунам, рекомендуючи щільну співпрацю під час його виконання.

2. Педагог-консультант повинен поінформувати батьків або опікунів дитини про обов'язок закладу повідомити про можливий випадок насильства компетентні органи (прокуратуру, поліцію, суд з питань сім'ї/опікунства) або керівника міждисциплінарної групи (поліцейська процедура «Синя картка»).

3. Після того, як педагог-консультант поінформував батьків, керівник закладу повинен повідомити про можливий злочин прокуратурі, поліції або окружному суду, департаменту у справах сім'ї та неповнолітніх, або

відправити заповнену форму «Синя картка – А» керівникові міждисциплінарної групи.

4. Відповідальність за подальші дії несуть органи, згадані у попередньому пункті.

5. Якщо про можливий випадок насильства проти дитини повіомляється батькам або опікунам дитини, але факт такого випадку не підтверджується, батьки або опікуни дитини мають отримати інформацію про це в письмовій формі.

§ 7

1. При реагуванні на повідомлення про випадок насильства розробляється таблиця вжитих заходів (втручання). Таблиця має знаходитися в особовій справі дитини.

2. Усі працівники закладу та інші особи, яким стало відомо про випадок насильства або будь-які пов'язані з ним питання в межах своїх службових обов'язків, повинні зберігати конфіденційність, за винятком інформації, яка передається компетентним органам відповідно до порядку реагування.

Розділ IV. Принципи захисту особистих даних дитини

§ 8

1. Працівники закладу, які працюють з особистими даними дітей, повинні зберігати їхню конфіденційність і вживати заходів для їхнього захисту від несанкціонованого доступу.

2. Особисті дані дитини надаються лише тим особам і організаціям, які мають на це право, згідно із законодавством, та відповідні повноваження.

3. Працівники закладу мають право працювати з особистими даними дитини та надавати їх в рамках розслідування, яке проводиться міждисциплінарною групою

§ 9

Працівник закладу може використовувати інформацію про дитину з освітньою або навчальною метою лише за умови анонімності дитини та неможливості її ідентифікації за допомогою такої інформації.

§ 10

1. Працівник закладу не має права надавати інформацію про дитину, її батьків чи опікунів представникам засобів масової інформації.

2. У виключних ситуаціях, якщо це є обґрунтованим, працівник закладу може звернутися до батьків або опікунів дитини за дозволом надати їхні контактні дані представникам засобів масової інформації. Такі дані надаються лише за умови отримання дозволу.

3. Працівники закладу не мають права надавати можливість представникам засобів масової інформації встановлювати контакт з дітьми.

4. Працівники закладу не мають права розмовляти з представниками засобів масової інформації про дітей, їхніх батьків чи опікунів. Це також стосується ситуацій, коли працівник закладу вважає, що його висловлювання не записуються.

5. У виняткових ситуаціях, якщо це є обґрунтованим, працівник закладу може мати розмову з представниками засобів масової інформації про дитину або її батьків (опікунів) за умови згоди на це батьків (опікунів) у письмовій формі.

§ 11

1. Представники засобів масової інформації можуть отримувати дозвіл на доступ до окремих приміщень закладу для підготовки матеріалів для ЗМІ за рішенням керівника закладу.

2. Приймаючи відповідне рішення, керівник повинен звернутися до адміністрації закладу з проханням підготувати приміщення закладу для роботи представників ЗМІ таким чином, щоб зйомка дітей у закладі була неможливою.

РОЗДІЛ V. Принципи захисту зображень

§ 12

Визнаючи право дітей на приватність і захист особистих інтересів, заклад повинен захищати зображення дітей.

§ 13

1. Працівники закладу не мають права давати дозвіл на фото-, відеозйомку дітей або їх аудіозапис на території закладу без попередньої згоди батьків або опікунів дитини в письмовій формі

2. Для отримання згоди батьків (опікунів) для фото-, відеозйомки дитини працівник закладу має звернутися до них, згідно з процедурою для отримання такого дозволу. Не дозволяється надавати представникам ЗМІ контактні дані батьків (опікунів) дитини без їхньої попередньої згоди.

3. Якщо зображення дитини є лише частиною великого зображення, наприклад, публічного заходу, пейзажу, зборів тощо, дозвіл батьків (опікунів) на фото-, відеозйомку не є необхідним.

§ 14

1. Оприлюднення працівником закладу зображення дитини в будь-якому вигляді (фото-, відео- або аудіозапису) потребує попередньої згоди батьків або законних опікунів дитини в письмовій формі.

2. Згаданий в п.1 дозвіл повинен містити дані про те, де буде оприлюднено запис або зображення та в якому контексті його буде використано (наприклад, що його буде розміщено на веб-сайті www.youtube.pl з метою реклами закладу).

РОЗДІЛ VI. Принципи доступу дітей до мережі Інтернет

§ 15

1. Надаючи дітям доступ до мережі Інтернет, заклад зобов'язаний вжити всіх заходів для захисту їх від матеріалів, які можуть зашкодити їхньому належному розвитку, зокрема, має бути встановлено останню версію спеціального програмного забезпечення для такого захисту.

2. На території закладу дитина може мати доступ до мережі Інтернет у таких випадках:

а. під наглядом учителя на заняттях з вивчення комп'ютера;

б. без нагляду вчителя – на комп'ютерах навчального закладу, призначених для цього (вільний доступ).

3. Коли дитина отримує доступ до мережі Інтернет під наглядом працівника закладу, останній має розповісти дитині про принципи безпечного користування мережею Інтернет. Крім того, працівник закладу відповідає за забезпечення безпеки дітей при використанні мережі Інтернет під час занять.

4. На комп'ютерах закладу, призначених для вільного доступу до мережі Інтернет, мають бути постійно доступними навчальні матеріали з безпечного користування нею.

§ 16

1. Особа, відповідальна за безпечний доступ до мережі Інтернет, повинна надати кожній дитині індивідуальний логін (обліковий запис) і пароль, які дають їй змогу користуватися мережею Інтернет на території закладу, та пояснити дитині, що вона не повинна повідомляти нікому свій логін і пароль.

2. Доступ дітей до мережі Інтернет на території закладу має бути можливим лише через сервер закладу після того, як дитина вводить свій індивідуальний логін і пароль.

§ 17

1. Особа, відповідальна за доступ до мережі Інтернет, повинна забезпечити на території закладу на всіх комп'ютерах з доступом до мережі Інтернет встановлення та регулярне оновлення таких елементів:

а. програмне забезпечення для блокування доступу до небажаних ресурсів;

б. програмне забезпечення для контролю користування дітьми мережею Інтернет;

с. антивірусне програмне забезпечення;

д. програмне забезпечення для блокування спаму;

е. мережевий захист (брандмауер).

2. Програмне забезпечення, згадане в п.1, має оновлюватися відповідальною за це особою щонайменше один раз на місяць.

3. Відповідальна особа має щонайменше один раз на місяць перевіряти, чи не має небезпечних матеріалів на комп'ютерах з доступом до мережі Інтернет. Якщо такі матеріали виявлено, вона має визначити, хто використовував комп'ютер, коли було завантажено такі матеріали.

4. Відповідальна особа має повідомити педагога-консультанта про дитину, яка використовувала комп'ютер для завантаження небезпечних матеріалів.

5. Консультант-педагог повинен провести розмову з такою дитиною стосовно безпечного використання мережі Інтернет.

6. Якщо під час такої розмови консультант-педагог дізнається про зловживання стосовно дитини, він має вжити заходів, описаних

у Розділі II.

РОЗДІЛ VII. Контроль за реалізацією Стратегії

§ 18

1. Керівник закладу призначає _____ (вказати прізвище та ім'я) особою, відповідальною за реалізацію Стратегії на території закладу.

2. Зазначена особа відповідає за контроль за реалізацією Стратегії, реагування на будь-які сигнали щодо її порушення, а також за внесення пропозицій стосовно внесення змін до Стратегії.

3. Кожні півроку відповідальна особа, згадана вище в п.1, повинна проводити загальний моніторинг рівня виконання вимог стратегії працівниками закладу. Під час проведення такого загального моніторингу працівники закладу можуть подавати пропозиції стосовно внесення змін до Стратегії та повідомляти про порушення її вимог на території закладу.

4. На основі результатів анкет працівників закладу відповідальна особа, згадана в п. 1, має підготувати звіт та передати його керівникові закладу.

5. Враховуючи результати моніторингу, керівник закладу повинен внести необхідні зміни до Стратегії та повідомити про них працівників закладу.

РОЗДІЛ VIII. Заключні положення

§ 19

1. Стратегія стає чинною в день її оприлюднення.

2. Оприлюднення документа має відбуватися таким чином, щоб він був доступний усім працівникам закладу, наприклад, через його розміщення на дошці для оголошень або розсилку електронною поштою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> 2. Печальный факт заключается в том, что даже в 21 веке приходится бороться с использованием пыток : пресс-релиз Международной Амнистии (Индекс МА: POL 30/006/2003 (Public). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації : <http://amnesty.org.ru/node/1089>

3. 67% дітей в Україні зазнали цькувань у попередні 2-3 місяці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://humanrights.org.ua/material/67_ditej_v_ukrajini_zaznali_ckuvan_u_porperedni_23_misjiaci

4. Український інститут дослідження екстремізму. Дослідження «Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу»: <http://uire.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>

5. Женевские конвенции и дополнительные протоколы [Електронний ресурс]. – Режим доступу до конвенцій : <http://www.icrc.org/rus/war-andlaw/treaties-customary-law/geneva-conventions/>

6. Римский статут международного уголовного суда (Рим, 17 июля 1998 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статуту : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588

7. Руководство по судебной практике относительно пыток и жестокого обращения. Статья 3 Европейской конвенции по защите прав человека (на русском языке). – Geneva, Association for the Prevention of Torture, 2002. – 74 с.

8. Буше-Сольнье Франсуа. Практический словарь гуманитарного права / Франсуа Буше-Сольнье. – М. : Изд-во «МИК», 2004. – 552 с.

9. Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика катування / К. В. Катеринчук // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 32 20 квіт. 2012 р. / Упоряд. : Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 221–224.

10. Тихий В. П. Кримінально-правова охорона прав і свобод людини і громадянина та підстава кримінальної відповідальності / В. П. Тихий // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20–21 травн. 2011 р. / редкол. : Г. Є. Болдарь, А. О. Данилевський, О. О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 489–495

11. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг) / Дэвид А.Лейн / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psifeya.ru/wpcontent/uploads/2014/02/Лейн_Д._Школьная-травля-буллинг-статья.doc Загол. з екрану. Мова російська

12. Погорелова Е. И., Арькова И. В., Голубовская А. С. Психологические особенности подростков, включенных в ситуацию кибербуллинга // Северо-Кавказский психологический вестник. – 2016. – № 14/2. – С. 47–53.

13. Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kipt.sumdu.edu.ua/en/k2-listing/item/188-буллінг-як-соціально-педагогічна-проблема-та-шляхи-її-вирішення.html>

14. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / А. Король // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 1–2 (13). – С. 84–93.

15. <https://tsn.ua/ukrayina/sud-obrav-zapobizhnyi-zahid-pidlitkam-yakizhorstoko-katuvali-y-prinizhuvali-10-richnogo-hlopchika-na-kiyivschini914335.html>

16. <https://www.unian.ua/incidents/1861936-u-chernigovi-gurt-shkolyarokjorstoko-pobiv-15-richnu-divchinu-video.html>

17. Ліщинська О.А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: Методичні рекомендації – Національна академія наук 33 педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: “Міленіум”, 2010. – 68 с

18. https://tern.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec &id=223666

19. Плашовецький О. А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному праві / О. А.Плашовецький // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2013. - Вип. 10. - С. 389-392.

20. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, звільнення від неї та застосування примусових заходів виховного характеру: навч.-метод реком. / За заг. ред. О.Г.Колба – Луцьк, 2006. – 147 с.

21. Пестерева Ю. С. Уголовно-правовая характеристика истязания: дисс. ...кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Пестерева Юлия Сергеевна. – Тюмень, 2008. – 200 с.

22. Pepler, D., Wendy, M., Craig W., O'Connell, P., Atlas, R., Charach, A. Making a difference in bullying: evaluation of a systemic school-based programme in Canada / Bullying in schools: how successful interventions can be? [ed. P. K. Smith, D. Pepler, K. Rigby]. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. - P. 125 – 140.

23. Charach, A., Pepler, D., and Ziegler, S. Bullying at school: A Canadian perspective / A. Charach, D. Pepler, S. Ziegler // Education Canada. – Spring 2005. – P. 12–18.

24. Public Safety Canada. Bullying prevention in schools. School factors. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblectns/bllng-prvntn-schls/index-eng.aspx>

25. British Columbia Ministry of Education. Focus on bullying: A prevention program for elementary school communities. – Victoria: BC: British Columbia Ministry of Education, 1998. – 379 p.

26. Roberge, G. D. From zero tolerance to early intervention: The evolution of school anti-bullying policy / Roberge, Ginette D. // eJournal of Education Policy. - Fall 2012. - P. 1-6. 34

27. Health and Career Education 8 and 9: integrated resource package. Ministry of Education, Province of British Columbia, 2005, – 136 p

Підписано до друку 16.01.2020 р.
Формат 60x84 1/16. Ум. др. арк. 4,0.
Наклад 50 прим. Зам. № 1556.

Видавництво Б. І. Маторіна
84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел.: +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
